

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

UPPSATS:

- Fil. mag. *Lizzie Carlsson*, Lund: Handsken och fanan. Två gamla rättssymboler 1
Der Handschuh und die Fahne. Zwei alte Rechtssymbole 16

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN:

- Landsantikvarien, fil. lic. *J. E. Anderbjörk*, Växjö:
Flaskor och buteljer 17
Flaschen und Bouteillen 22
Klass och attityd. Ett genmäle och ett svar av
Berndt Gustafsson och *N. A. Bringéus* 23

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR:

- Ragnar Blomqvist: Lunds historia. Medeltiden. Anmäld av *Nils Gösta Sandblad* 28

- Poul Meyer: Danske bylag. En fremstilling af det danske landsbystyre etc. Anmäld av *Sigfrid Svensson* 30
Harald Åkerlund: Fartygsfynden i den forna hamnen i Kalmar. Anmäld av *Carl Ekman* 31
Hans Fussing: Stiernholm Len 1603—1661. Studier i krongodsets forvaltning. Anmäld av *Torsten Lagerstedt* 34

KORTA BOKNOTISER:

- Sven Rydberg: Svenska studieresor till England under frihetstiden 35
Holger Rasmussen: Færoske kulturbilleder omkring aarhundredskiftet 36
Paul Geiger und Robert Wildhaber: Volkskundliche Bibliographie 36
Kustaa Viikuna: Vuotuinen ajantieto 36

RIG · ÅRGÅNG 35 · HÄFTE 1 1952

Föreningen för svensk kulturhistoria

Ordförande: statsrådet *Herman Zetterberg*, sekreterare: museilektorn, fil. lic.
Mats Rehnberg, skattmästare: direktören *Sten Westerberg*.

REDAKTION:

Redaktör och ansvarig utgivare: förste intendenten, fil. dr *Gösta Berg*,
redaktionssekreterare: landsantikvarien, fil. lic. *Gösta von Schoultz*,
Värmlands museum, Karlstad, tel. 114 69.

EXPEDITION:

Föreningens och tidskriftens expedition: Nordiska museet, Stockholm,
tel. 67 00 80 (fru M. Rosén). Års- och prenumerationsavgift i
Sverige 10 kr, utanför Sverige 20 kr. Postgiro 19 39 58.

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen.

DISTRIBUTION UTANFÖR SVERIGE:

Ejnar Munksgaards forlag, Nørregade 6, København.

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äga från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918.

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR
SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH
FOLKLIVSARKIVET I LUND

TRETTIOFEMTE ÅRGÅNGEN

REDAKTION

GÖSTA BERG

GÖSTA VON SCHOULTZ

STOCKHOLM 1952

Föreningen för svensk kulturhistoria

STYRELSE

Statsrådet *Herman Zetterberg* (ordf.), f. riksantikvarien *Martin Olsson* (v. ordf.), museilektor *Mats Rehnberg* (sekr., adr. Nordiska museet, Stockholm), kapten *Nils Strömbom* (v. sekr.), direktör *Sten Westerberg* (skattm., adr. Box 235, Stockholm 1), förste intendent *Gösta Berg*, professor *Sigurd Erixon*, fil. dr *Ingegärd Henschen*, bibliotekarie *Sam Owen Jansson*, antikvarie *Sverker Janson*, fil. dr *Erik Hjalmar Linder*, förste antikvarie *Tord O:son Nordberg*, utrikesrådet *Sture Petré*n, landsantikvarie *Gösta von Schoultz*, professor *Sigfrid Svensson*, intendent *Svante Svärdström*, professor *Ernst Söderlund*, förste intendent *Sigurd Wallin*.

REVISORER

Registrator *Ola Bambers*, fil. dr *K. E. Sahlström*.

STOCKHOLM 1952

TRYCKERI AKTIEBOLAGET THULE

520803

INNEHÅLL

UPPSATSER:

<i>Lizzie Carlsson</i> : Handsken och fanan. Två gamla rättssymboler	1
Der Handschuh und die Fahne. Zwei alte Rechtssymbole	16
<i>Gunmar Ekström</i> : Äldre kyrksilver i Västerås stift	77
Church Plate in the Diocese of Västerås ..	93
<i>Marshall Lagerquist</i> : Ebenisterna i Stockholm. Ett bidrag till kännedomen om 1700-talets möbelhantverk	49
Les Menuisiers-Ébenistes du XVIII:e siècle à Stockholm	57
<i>Harald Wideen</i> : Några gravhustyper i Sverige under 1600-talet	37
Einige Grabhaustypen in Schweden aus dem 17ten Jahrhundert	47

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN:

<i>J. E. Anderbjörk</i> : Flaskor och buteljer	17
Flaschen und Bouteillen	22
<i>Gottfrid Carlsson</i> : Olaus Magnus och hans författarskap	58
Olaus Magnus und sein Werk	70
<i>Stig Fogelmarck</i> : Drottning Lovisa Ulrikas första bibliotek på Drottningholm	94
La première bibliothèque de Lovisa Ulrika à Drottningholm	99
<i>Brynolf Hellner</i> : Äventyrligt spel. En tillfällighetsdikt från 1780-talet	99
Jeu hasardeux — une pièce de vers du XVIII:e siècle	103
Klass och attityd. Ett gemäle och ett svar av <i>Berndt Gustafsson</i> och <i>N. A. Bringeus</i>	23

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR: (Recensentens namn inom parentes)

<i>Ragnar Blomqvist</i> : Lunds historia. Medeltiden (<i>N. G. Sandblad</i>)	28
<i>Åke Campbell</i> : Det svenska brödet. En jämförande etnologisk-historisk undersökning (<i>Anna-Maja Nylén</i>)	107

<i>Hans Fussing</i> : Stiernholm Len 1603—1661. Studier i krongodsets förvaltning (<i>Torsten Lagerstedt</i>)	34
<i>Börje Hanssen</i> : Österlen. En studie över socialantropologiska sammanhang under 1600- och 1700-talen i sydöstra Skåne (<i>Sigfrid Svensson</i>)	104
<i>Poul Meyer</i> : Danske bylag. En fremstilling af det danske landbystyre etc. (<i>Sigfrid Svensson</i>)	30
<i>Ernst Manker</i> : Die lappische Zaubertrommel. Eine ethnographische Monographie. I—II (<i>John Granlund</i>)	71
<i>Gustav Ränk</i> : Das System der Raumeinteilung in den Behausungen der nordeurasischen Völker. I—II (<i>E. A. Virtanen</i>)	73
<i>Hans Åkerlund</i> : Fartygsfynden i den forna hamnen i Kalmar (<i>Carl Ekman</i>)	31

KORTA BOKNOTISER:

<i>N. A. Bringeus</i> : Kyrkans tjänare i Örkel-ljunga pastorat	111
<i>Paul Geiger</i> och <i>Robert Wildhaber</i> : Volkskundliche Bibliographie	36
<i>Holger Rasmussen</i> : Faeröske kulturbilleder omkring aarhundredskiftet	36
<i>Sven Rydberg</i> : Svenska studieresor till England under frihetstiden	35
<i>Kustaa Vilkuna</i> : Vuotuinen ajantieto	36
<i>Toivo Vuorela</i> : Etelä-Pohjanmaan kansanrakennukset (Das volkstümliche Bauwesen in Süd-Österbotten)	110
<i>Daniel Tiseliu</i> s. En kulturbild från tidigt 1700-tal. Utg. av <i>Elias Tiseliu</i> s	111

REDAKTIONELLA MEDDELANDEN .. 111

FÖRENINGSMEDDELANDEN .. 112

Förklaringar till signaturer under rubriken "Korta boknotiser":

B.C. = Bengt Cnattingius, G.B. = Gösta Berg, I.T. = Ilmar Talve, J.P. = Johan Pettersson, M.L. = Marshall Lagerquist, S.S. = Sigfrid Svensson.

Handsken och fanan

Två gamla rättssymboler

Av *Lizzie Carlsson*

I. Handsken

Den som söker intränga i den medeltida rättssymbolikens fascinerande föreställningsvärld, skall snart finna, att en och samma symbol har olika betydelse, beroende på i vilket sammanhang den kommer till användning. Ju banalare och enklare det konkreta föremål är som utnyttjats, desto mer lockande har det varit. Sådana ur vardagslivet hämtade ting som käppen (staven) och nyckeln ha sålunda blivit sinnebilder för ett mångskiftande idéinnehåll.

Detsamma gäller om handsken, vilken som ämbetsattribut och som symbol för handen och för de handlingar, som utfördes med handen, flitigt utnyttjats. En uttömmande framställning av det rika ämnet kan inte här komma ifråga. Några exempel skola emellertid anföras.

Som ämbetsattribut nämnes handsken redan i mitten av 900-talet som ett av de katolska biskoparnas insignier. Biskopshandskarna uppfattades allegoriskt som ett tecken på själens renhet och överlämnades enligt vissa statuter högtidligen vid

själva invigningen.¹ Att handskarna också i vårt land fyllt en liknande funktion framgår av att de jämte mässhaken, mitran, staven, ringen etc. uppräknas i en förteckning över biskop Hans Brasks ämbets-tecken.² En skulptur i Skepptuna kyrka visar en biskop, iklädd sin ämbetskrud med mitra och stav och på händerna handskar, enligt tidens sed på baksidan prydd med stora metallplattor.³

Handsken kunde också vara ett tecken på makt. Sålunda förekom det under medeltiden i Tyskland, att en handske — stundom tillsammans med ett kors — sattes upp på torget, som en borgen för att

¹ Berent Schwineköper, *Der Handschuh im Recht, Ämterwesen, Brauch und Volksglauben*. Berlin 1938, s. 29 ff. — Om rättssymbolik i allmänhet se Karl von Amira und Cl. von Schwerin, *Rechtsarchäologie*, Berlin 1943, Eugen Wohlhaupter, *Rechtssymbolik der Germanen* (*Handbuch der Symbolforschung*, herausgeg. von Ferdinand Herrmann, II), Leipzig 1941, Carl Puetzfeld, *Deutsche Rechtssymbolik*, Berlin 1936.

² E. Arnell, *Bidrag till biskop Hans Brasks lefnadsteckning*, 1904, s. 87.

³ En fotografi av skulpturen, som föreställer Thomas Becket, finns i Gustaf Näsström, *Forna dagars Sverige I*, s. 187.

konungen höll sin mäktiga och beskyddande hand över marknadsplatsen. Här företräder handsken konungens person.⁴

Handsken kunde också lämnas som pant. I den till svenska översatta prosadikten Karl Magnus ger konungen sålunda sin handske som pant på att han skall stå vid sitt ord.⁵ Ett annat typiskt exempel på samma sak kan anföras från Danmark. År 1558 klagade tvenne karlar över en häradsfogde, som utan skälig orsak "stocket och blocket thenum, och maate giffue hanum aff theris Peninge och thertill theris Handske, förrän the kunde komme lös".⁶ Det har tydligen här varit fråga om urfejd; de båda fängslade männen hade för att återfå sin frihet inte endast måst ge häradsfogden pengar, utan de hade dessutom måst förbinda sig att inte föra talan mot honom för överväldet, och som pant på att de skulle hålla detta sitt löfte, hade de lämnat sina handskar.

Vid förlovning kunde en handske överräckas ungefär som ringen i våra dagar. Bruket är urgammalt och omtalas redan i langobardisk rätt, där trolovning skedde genom att giftomannen till fästmannen överräckte svärd och handske.⁷ Enligt ett schwabiskt vigsselformulär från 1100-talet skulle brudgummen ge bruden sju handskar och med dem sju löften.⁸ De sju handskarna måste här uppfattas som pant på att de sju löften skulle infrias.

⁴ Schwineköper, a. a., s. 54 ff. R. Schröder-E. von Künssberg, Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte, Berlin u. Leipzig 1922, s. 116, 683.

⁵ Svenska fornskriftsällskapets samlingar, bd 28, s. 266.

⁶ J. L. A. Kolderup-Rosenvinge, Udvalg af gamle danske Domme, I, 1842, s. 254.

⁷ Monumenta Germaniæ, Leg. IV, s. 333, 341; jfr Jacob Grimm, Deutsche Rechtsalterthümer, 4. te Aufl., Leipzig 1899, s. 595.

⁸ Monumenta Germaniæ, Leg. III, s. 150, not 82; jfr Schwineköper, a. a., s. 94.

Också i vårt land har handsken förekommit i liknande sammanhang. Sålunda berättas från år 1730 om en man och en kvinna, att "de hade sig med varandra trolovat samt varannan med ringar, böcker och handskar begåvat till äktenskaps-tecken".⁹

Ett intressant exempel på handsken som äktenskapsant finns i protokollen från ärkebiskop Abrahams beryktade räfst år 1596. En kvinna i Locknevi socken i Småland var havande och utpekade en dräng som barnafader. Drängen förnekade emellertid, att han lägrat henne; "men hon säger, annan dagen därefter hon var belägrat, sade hon det för sin broder och viste honom handsken, som han gav henne", berättar protokollet. Innan drängen lämnade kvinnan, hade han tydligen lovat henne äktenskap och som en pant på sitt äktenskapslöfte givit henne sin handske.¹⁰

Man har anledning observera, att mannen överlämnade endast *en* handske. Detta är den äldsta formen för handskens symboliska användning.¹¹ Det var i detta fall alls inte fråga om någon sorts fästmansgåva för praktiskt bruk — vanlig ända in i modern tid — utan endast om en pant på att det givna löftet skulle infrias. En trolovning brukade ju bekräftas genom att kontrahenterna gåvo varandra handen. Trolovningen kallas också stundom handfästning. Då mannen gav kvinnan sin handske, räckte han henne symboliskt handen på att han skulle ta henne till hustru.

⁹ Upplands fornminnesförenings tidskrift, häfte 20 (1899), s. 78. — Ytterligare exempel på handsken som trolovningsgåva, se Sigfrid Svensson, Friaregåvor och trolovningsskänker, Svenska Kulturbilder V (1933), s. 82 f.

¹⁰ Ärkebiskop Abrahams räfst, utg. av Otto Holmström, 1901, s. 63.

¹¹ Schwineköper, a. a., s. 67.

Ville en person utmana en annan till tvekamp, kunde han kasta en handske på marken framför denne. Tog vederparten upp handsken, visade han därmed, att han antog utmaningen. Tvekampen kunde äga rum under fullt rättsliga former, varvid båda parterna till domaren överlämnade en handske, som förpliktade dem att inställa sig på den bestämda dagen.¹² Utgången av tvekampen betraktades som en gudsdom.^{12a}

I England kvarlevde denna medeltida rättssed ända till 1818, då den omtalas i en intressant brottmålsprocess. Då svarenden, som häktats som misstänkt för mord, inför domstolen tillfrågades: "Skyldig eller icke skyldig?" svarade han: "Icke skyldig, och jag är beredd att försvara detta med min kropp." Sedan han yttrat dessa ord, drog han fram ett par stora, broderade vita fårskinnsvantar, sannolikt tillverkade för ändamålet; den ena tog han på sin vänstra hand, den andra kastade han på golvet och utmanade därigenom målsäganden till tvekamp. Denne tog emellertid icke upp handsken, och någon tvekamp kom aldrig till stånd, då den anklagade frikändes. Händelsen visar hur uråldrig rättssymbolik kunde leva kvar, långt sedan tiden gått den förbi.¹³

Vid överlåtelse av egendom var det vanligt, att säljaren överlämnade en handske till köparen som bevis på att han till denne avstod herraväldet över det sålda objektet. Rättsseden var vida spridd på kontinenten

¹² Alwin Schultz, *Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger*, II, Leipzig 1880, s. 133. Schwineköper, a. a., s. 95 ff.

^{12a} Om tvekampen som gudsdom se Adolph Franz, *Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter*, II, 1909, s. 342 ff.

¹³ *Trial of Abraham Thornton*, edited by John Hall, 1926, s. 46, 140. På detta arbete har professor Karl Olivecrona fäst min uppmärksamhet.

och omtalas redan i början av 800-talet som traditionell.¹⁴ Vid dylika transaktioner förekom det också, att man kastade upp handsken i luften. Att kasta eller överlämna ett föremål vid avträdande av egendom var över huvud taget en vanlig rättssymbolisk handling.¹⁵

Utän tvivel har man att i en liknande ceremoni söka ursprunget till det ännu i vårdslös svenska brukade talesättet "att slå vantarna i bordet" i betydelsen göra konkurs. Måhända har denna rättsprocedur bestått i att den person, som inställde sina betalningar, kastade sina vantar på tingsbordet. Närbesläktade symboliska handlingar voro vanliga vid urarva konkurs såväl i Sverige som över stora delar av Europa. Änka, som ville bli kvitt arv och skuld efter mannen, kunde sålunda, som det — med en vanlig juridisk term — heter i en svensk dombok från 1400-talet, "lägga sina nycklar uppå disken", dvs. på domarens bord, eller kasta dem på mannens grav. Också andra ceremonier förekommo: änkan kunde lägga sin kapp eller sin gördel på graven eller bären eller kasta dit ett halmstrå.¹⁶ I samtliga dessa

¹⁴ Schwineköper, a. a., s. 72 ff. Grimm, a. a., I, s. 209 f.

¹⁵ Se härom exempelvis Eugen Wohlhaupter, a. a., s. 165.

¹⁶ Jfr Lizzie Carlsson, *Nyckeln som rättslig symbol*, Rig. 1942, s. 93 ff. Ang. halmstråt som symbol vid urarva konkurs, se Julius Gierke, *Chrene cruda und Spatenrecht*, *Zeitschrift der Savignystiftung für Rechtsgeschichte*, Germ. Abt., bd 28 (1907), s. 314 f. — Ett skenbart belysande exempel på kastande av handsken vid avträdande av egendom anföres av Grimm, a. a., I, s. 210. Det heter där om Gisela von Scharfenstein, att hon (år 1314) kastade sin handske i luften som tecken på att hon avstod från arv och skuld efter sin broder. Källan är Bodmanns år 1819 utgivna *Rheingauische Alterthümer*, som också för övrigt i ganska stor utsträckning citeras av Grimm. Bodmann, som såväl under sin livstid som långt efter sin död prisades

handlingar symboliserade det kastade eller överlämnade föremålet den totala förmögenheten.

Uttrycket "slå vantarna i bordet" står alltså i god överensstämmelse med äldre rättssymboliska sedvänjor. Anmärkningsvärt emellertid, att det är belagt först från sen tid. Det äldsta belägg som påträffats är från 1841.¹⁷ Frapperande är också att uttrycket tycks vara så sällsynt i litteraturen. Svenska akademiens ordboks excerptsamling förfogar endast över summa åtta

som en framstående vetenskapsman (se exempelvis Allgemeine deutsche Biographie), har emellertid sedermera avslöjats som en förfalskare av stora mått. Då äkta och förfalskade urkunder blandas om varandra, kan han citeras endast efter noggrann prövning av varje särskilt fall. Om Bodmanns förfalskningar se Herbert Meyer i Zeitschrift der Savignystiftung für Rechtsgesch., Germ. Abt., bd 24 (1903); Gottfried Zedler, Kritische Untersuchungen zur Geschichte des Rheingaus (Nassauische Annalen, bd 45), Wiesbaden 1921; Göttingische gelehrte Anzeigen 1922, s. 113 ff. Vad beträffar den här omnämnda notisen om Gisela von Scharfenstein har den betecknats som "eine echte Bodmann'sche Fälschung". (Zedler, a. a., s. 167).

¹⁷ Chefen för Svenska Akademiens ordboks redaktion fil. dr Pelle Holm har fäst min uppmärksamhet på detta belägg, hämtat ur 1841 års samling af Svenska Anekdoter. Dr Holm har vidare meddelat, att han påträffat två belägg på en variant till det här behandlade uttrycket, nämligen "slå vantarna i disken" (Nisse-kalendern 1889, s. 105 samt Björn Hodell, Wärdshus förbi 1945, s. 56). Då även detta uttryck är belagt först så sent som tidigast 1889, kan det naturligtvis här vara fråga om en yngre analogibildning, där disk har sin moderna betydelse boddisk, kontorsdisk eller liknande. Men man kan inte bortse från möjligheten av att disk här helt enkelt har sin äldre betydelse *bord*, en betydelse som numera försvunnit ur svenska språket. Måhända har man här ett indicium för att termen "slå vantarna i bordet" (disken) är av gammalt datum. Det är onekligen frestande, men måhända alltför djärvt att sammanställa uttrycket "slå vantarna i disken" med den medeltida juridiska termen "lägga nycklarna på disken" (jfr ovan s. 3), där disk betyder domarebord. I denna betydelse finns dock intet belägg för ordet *disk* senare än 1539 (jfr SAO, s. v. *disk*).

excerpter, varav inte mindre än tre äro hämtade från August Blanchés skrifter.¹⁸

I en nyligen publicerad studie i detta ämne framhåller professor Gunnar Tilander,¹⁹ som också begagnat sig av Svenska Akademiens ordboks excerptsamling, det egendomliga i att uttrycket "slå vantarna i bordet" är belagt först från så sen tid och skriver med anledning härav: "Bristen på äldre exempel kan bero på en tillfällighet, men de manar likväl till försiktighet, och man torde böra räkna med möjligheten, att uttrycket skämtsamt kan ha bildats i relativt sen tid av något kvickhuvud inom juristernas skrå eller av någon med den medeltida juridiska terminologien och symboliken förtrogen lekman. Måhända har uttrycket först präglats inom studentkretsar tillhörande den juridiska fakulteten."

Mot detta antagande kan invändas, att Hyllén-Cavallius betecknat talesättet som ett "folkuttryck",²⁰ tyvärr likväl utan att anföra något belägg för detsamma. Med kännedom om den vederhäftighet, som brukar prägla Hyllén-Cavallius' uppgifter, får man nog taga för givet, att han haft skäl för denna karakteristik. Måhända har han påträffat det i Värends ännu till större delen utgivna äldre domböcker. Att talesättet skulle ha präglats inom studentkretsar eller av någon med den juridiska terminologien förtrogen lekman, förefaller osannolikt, då kunskapen om och in-

¹⁸ Anmärkningsvärt är dock att intet av beläggen är yngre än från 1875. Även om uttrycket bevisligen finns i modernt skriftspråk, förefaller det symptomatiskt, att Ordbokens samtliga excerpter äro från en så snäv tidsperiod.

¹⁹ Gunnar Tilander, Slå vantarna i bordet, lägga vantarna på, handskepenningar. Nysvenska studier 1949.

²⁰ G. O. Hyllén-Cavallius, Varend och wirdarna, II, 1922, s. 296.

tresset för rättssymbolik vid tiden före 1840 säkerligen varit minimala i vårt land.

Professor Tilander behandlar i detta sammanhang också uttrycket "lägga vantarna på", som också det är belagt först från samma sena tidpunkt som "slå vantarna i bordet". Han anser, att man också härvidlag har att räkna med relativt sena nybildningar, som utgått från kretsar, som haft en viss men icke grundlig kännedom om den medeltida rättssymboliken, med vilken — enligt professor Tilander — detta uttryck icke står i full överensstämmelse.

Nu förhåller det sig emellertid så, att termen "lägga vantarna på" i själva verket står i mycket god överensstämmelse med gammalgermansk rättssymbolik. Ett belysande exempel kan anföras ur den langobardiska rätten. I den s. k. Liber papiensis, som utgått från en krets i Norditalien i förra hälften av 1000-talet verk samma jurister och som utgör en bearbetning av äldre langobardiska lagar, redogöres för ett tänkt rättsfall på följande sätt.

En viss person kallad Martin har gjort sig skyldig till stöld eller annan illgärning och har gång på gång kallats till tinget utan att infinna sig. På grund härav konfiskeras all hans egendom och detta sker genom att greven (den kunglige ämbetsmannen) uttalar följande formel: "Med denna stav och denna vante belägger jag med kvarstad alla Martins ägodelar" (per istum fustem et istum wantonem mitto omnes res de Martino in banno).²¹

Detta förfarande tycks huvudsakligen ha kommit till användning, då en person förklarats i akt och hans egendom till

följd därav i konungens namn blivit föremål för konfiskation (missio in bannum). På det konfiskerade området uppsattes en stav och en handske, och sedan fick detta inte beträdas varken av ägaren eller någon annan, så länge beslaget varade.²² Handsken företräder här konungens person.

I äldre germansk rätt voro dylika procedurer vanliga och användes framför allt, då jordegendom beslagtogs på grund av skuld och med anledning härav icke fick beträdas. Den mest brukade rättsymbolen torde emellertid ha varit en halmviska, en *wiffa*, som sattes upp som tecken på kvarstaden.²³ Ett liknande förfaringssätt är känt från våra egna landskapslagar och omtalas i såväl Västgöta- som Östgöotalagarna. Det heter sålunda i Äldre Västgöotalagen, att om någon slår en annans äng och ägaren kommer dit, då skall denne taga en videkvist, bita bastet av den (dvs. skala den) och sätta ner den i jorden. Videkvisten innebar förbud vid vite för beträdande av området, förrän förlikning skett.²⁴

Videkvisten motsvaras i Östgöotalagen av en hasselkäpp. Sannolikt är, att såväl videkvisten som hasselkappen ursprungligen varit försedda med en halmviska. I de norska medeltidslagarna användes i liknande sammanhang ett kors.

I samtliga dessa sinsemellan närbesläktade rättshandlingar är utan tvivel den symbolik, som tagit sig uttryck i användandet av handsken, den lättast åtkom-

²² Ytterligare exempel på konfiskation av egendom "per fustem et wantonem", se Schwineköper, a. a., s. 55.

²³ Schröder-Künssberg, a. a., s. 403 f.

²⁴ Äldre Västg.l., Jordab. 20; Yngre Västg.l., Jordab. 45; Östg.l., Byggingåb. 19; jfr Karl v. Amira, Der Stab in der germanischen Rechtssymbolik, München 1909, s. 141 f. samt Dag Strömbäck i Arkiv för Nordisk filologi 42 (1926), s. 320 ff.

²¹ Monumenta Germaniæ, Leg. IV, s. 531; jfr Heinrich Brunner-Claudius von Schwerin, Deutsche Rechtsgeschichte II (1928), s. 602.

liga. Vi återgå till det ovan refererade, ur den langobardiska rätten hämtade typiska rättsfallet. Då den kunglige ämbetsmannen utmärkte beslaget av Martins ägodelar genom att sätta upp en stav och en handske, betecknade han därigenom att konungen lade sin hand på den konfiskerade egendomen. Eller med andra ord: han lade vantarna på den. Den formel han därvid uttalade, numera endast bevarad i latinsk översättning, har säkerligen på landets eget tungomål visat än större släktskap med det svenska uttrycket "lägga vantarna på". Det är för övrigt samma tankegång som ligger bakom alla de symboliska handlingar, där en handske överlämnades vid överlåtelse av egendom. Säljaren överräckte en handske till köparen, som därigenom lade sin hand på den förvärvade egendomen: han lade vantarna på den.

Måhända invänder man, att det anförda exemplet ur den langobardiska rätten är alltför avlägset så väl beträffande tid som rum. Som en allmän regel vågar man emellertid utan vidare slå fast, att den rättssymbolik, som kommit till användning i vårt land, inte i ett enda fall varit något för Sverige enastående: den har endast utgjort en länk i ett större allmänuropeiskt eller i varje fall allmänermanskt sammanhang. Och vad beträffar rättssymboler, som i olika former påträffas ute på kontinenten men som inte lämnat några spår efter sig i vårt land, bör man vara försiktig med att draga några slutsatser *ex silentio*, då källmaterialet är så knapphändigt och sporadiskt och då det dessutom i allmänhet rör sig om så ålderdomliga sedvänjor. Det finns mycket som talar för att rättssymboliken varit betydligt vanligare i Sverige än vad bevarade källor intyga.

Det är vidare lätt att uppvisa exempel på hur rättssymbolik av det ena eller andra slaget med seg konservatism kunnat bevara sig icke endast genom århundraden utan genom ett årtusende eller mera. Dessutom bör i detta sammanhang understrykas, att just den langobardiska rätten i många avseenden står den nordgermanska nära.

Att de i svenska språket ännu kvarlevande uttrycken "slå vantarna i bordet" och "lägga vantarna på" äro de sista resterna av gammalgermanska rättsseder, får man nog anse som ganska säkert. Att de äro så sent belagda i litteraturen, finner nog sin förklaring i att de först sent från *talspråket* kommit in i *skriftspråket*, där efter allt att döma åtminstone talesättet "slå vantarna i bordet" fört och fortfarande för en tynande tillvaro. Sannolikt har det aldrig tillhört det egentliga bondespråket utan varit ett högre ståndsuttryck, begagnat av kategorien länsmän, skollärare, präster och jämställda.²⁵ Termen "lägga vantarna på" tycks numera framför allt ha accepterats i tidningssvenska, där det användes i stereotypa fraser, sådana som framgå av följande exempel: "landsfiskalen i O. gjorde på onsdagen ett gott kap, då han kunde lägga vantarna på fyra efterlysta medlemmar i den stora liga" etc. (Svenska Dagbl., uppl. B, 20/4 1951).

Skall man döma av bevarade källors vittnesbörd, tycks emellertid handsken som rättssymbol i vårt land inte tillnärmelsevis ha brukats i samma utsträckning som på kontinenten. I svenska källor finns det dock några exempel på dylika rättsseder, vilka, intressanta i och för sig, bli

²⁵ Det förefaller som om uttrycket numera håller på att försvinna också ur talspråket.

det än mer därigenom att några paralleller hittills veterligen icke påträffats i något annat land. Den modernaste tyska monografien på området²⁶ har i varje fall inte något fullt jämförbart belägg på rättsbruket, som dock står i god samklang med internationell sed.

De åsyftade exemplen äro till antalet fem och äro alla hämtade ur gamla domböcker. De äro av intresse också därigenom att de förskriva sig från tre olika århundraden, ett är från 1400-talet, tre från 1500- och ett från 1600-talet, med en tidsintervall på i det närmaste 170 år.

Tre av beläggen äro hämtade från Uppland. I Långhundra härads dombok finner man under den 20 juni 1555 en notis av följande lydelse: "Samma dagh kom Mickil skinnare i Herresta, lade fram xxiiii vanter och ville gå lag för en kvinne som hans broder Anders belegret hade; huilken ed jag (∅: domaren) gaf honom fri och hans broder utfeste 3 mark."²⁷

Meningen med notisen är den, att Mickel skinnare och hans broder blivit beskyllda för att ha belägrat samma kvinna. Mickel begärde nu inför rätta att genom edgång få svära sig fri från beskyllningen. Tolv män hade förklarat sig redo att gå eden tillsammans med honom, och som bevis hade de lämnat sina vantar (12 par) till Mickel, som lade dessa på tingsbordet. Domaren godtog utan vidare detta förfaringssätt; eden efterskänktes, och Mickel frikändes från beskyllningen.

En liknande notis står att läsa i Vendels dombok för år 1615. Förhistorien till det där refererade målet var den, att Nils

Höös i Kläringe blivit av med ett silverstop och givit uttryck åt misstanken, att Mårten Olofsson i Karby burit bort det i ölsmål. Mårten tog med anledning härav ut stämning på Nils Höös. Då målet var före på tinget, blevo de båda parterna tillradda att förlika sig. "Då sade Mårten, att han ville göra sig therfore sielff tolfte frij och lade fram theras hanskar, som hade lofwan gå med sigh (∅: som förbundet sig att gå ed med honom)."²⁸ Parterna blevo förlikta.

Anmärkningsvärt är, att det renoverade, för hovrätten avsedda protokollet ingenting nämner om proceduren med handskarna. Det heter där endast, att Mårten hade "tillstädes 12 män, som ville göra honom fri".²⁹ Vi återkomma till saken i belysning av nästa rättsfall; detta förskriver sig från det lagmansting, som hölls 1586 med allmogen från Bälinge med flera härad i Uppland.³⁰

Förhistorien till det avsedda målet var ett slagsmål, som ägt rum i Björklinge, varvid hustru Ingeborg i Såpebo fått sitt öra sönderskuret. Målet hade tidigare handlagts såväl inför häradsrätten som inför konungsting i Västerås våren 1585. Här hade hustru Ingeborg beskyllt

²⁸ Uppländska domböcker I, utg. av Nils Edling, 1925, s. 6.

²⁹ I anledning av formuleringen i det renoverade protokollet har K. G. Westman (i Svensk Juristtidning 1930, s. 263) uttalat den meningen, att Mårtens edgårdsmän voro tillstädes, då handskarna lades fram för rätta. Utgivaren av domboken Nils Edling är emellertid av motsatt uppfattning och menar, att de *icke* voro närvarande. (Inledning till Uppländska domböcker VII, s. 30 samt samma arbete I, Inledning, s. 39). Utan tvivel är det den senare meningen, som är den riktiga, då proceduren med handskarna i annat fall blir meningslös. Det är alltså den ursprungliga texten, som får tillmätas vitsord gentemot den senare tillkomna renovationen.

³⁰ Uppländska domböcker VIII, 1950, utg. av Nils Edling och Olof Svenonius, s. 24 ff.

²⁶ Schweineköpers ovan citerade arbete. Schweineköper uppger med orätt, att nordgermanerna icke känt till handsken som symbol; a. a., s. 87.

²⁷ Uppländska domböcker VII, utg. av Nils Edling och Olof Svenonius, 1946, s. 83.

kyrkoherden i Björklinge herr Jon för att ha varit den som skurit sönder hennes öra. Herr Jon hade emellertid med edgärdsmän svurit sig fri. Hustru Ingeborg hade då klagat inför konungen och uppgivit, att den ed herr Jon svurit var "falsk och orätt", eftersom en av edgärdsmännen som stod nämnd i dombrevet inte svurit någon ed på tinget utan endast skickat in sin vante. Dessutom hade en del av prästens edgärdsmän inte själva varit närvarande, då slagsmålet ägde rum.

Under denna motivering hade hustru Ingeborg begärt, att målet skulle tagas upp till förnyad behandling, vilket beviljats av Kungl. Maj:t, som förordnat om ny utredning; detta var anledningen till att målet togs upp på det nämnda lagmanstinget. Hustru Ingeborgs aktion misslyckades emellertid grundligt, då de av henne inkallade vittnena samtliga svuro på prästens oskuld. Hustru Ingeborg gav sig emellertid inte utan fortsatte med sina beskyllningar mot prästen, som hon tillvitade först mord och sedan trolldom. Då herr Jon genom vittnen och edgärdsmän lyckades bevisa sin oskuld till samtliga beskyllningar, ropade hon om rätt på herr Jon för det han hade förvitt henne med trolldom", men inte heller härvidlag hade hon någon framgång.

Som man ser var det inte utan skäl som protokollet kallade hustru Ingeborg för en "trätedryg människa", och det gick så långt, att de vid tinget närvarande häradsborna "voro ock högt begärandes, att hon måtte komma här av landsändan ifrån dem, så framt många icke skulle övergiva deras hus och hemman för hennes skull".

Under sådana förhållanden har man säkerligen inte anledning att ta alltför allvarligt på hustru Ingeborgs klagan över att eden var "falsk och orätt", därför att

en av edgärdsmännen endast skickat in sin handske som ett tecken på att han var villig att gå den begärda eden. Utan tvivel ansågs det fullt i sin ordning, att eden försiggick på detta sätt. Då det i föregående rättsfall omnämnda renoverade exemplaret av protokollet skickades in till hovrätten med uppgiften, att de tolv edgärdsmännen voro närvarande vid tinget, fastän de i själva verket endast skickat in sina handskar, måste detta förfarande utan tvivel tolkas så, att proceduren med handskarna ansetts fullt likvärdig med edgång.

Det fjärde rättsfallet är från Åland från år 1558. Till tinget i Lemlands socken kom i november detta år en man vid namn Lasse Olsson i Järsö och beklagade sig inför rätta över ett rykte, som utsprits om hans dotter. Hon hade varit trolovad med en viss Gudmund Michelsson, men trolovningen hade gått om intet på grund av att illvilliga personer om flickan spritt ut, att hon haft lägersmål med sin fästmans sedermera avlidne broder. Protokollet berättar: "— — — derföre lade för: de Lasse i Jersö i rette 6 danne quinor och 6 danne mens aff sine med och nåå grannars wantt (o: nära grannars vantar), som ville verie och frelse hans dotter för sådan rychte." Sedan nämnden rannsakat i ärendet, "sades hon frij".³¹

Också i detta fall hade alltså proceduren med handskarna åsyftad verkan: kvinnan blev frikänd från det onda rykte, som utsprits om henne.

Nu kan man fråga: hur kunde man veta, att handskarna verkligen tillhörde de uppgivna edgärdsmännen, och fanns det

³¹ Bidrag till Finlands historia, utg. av Reinh. Hausen, II, Helsingfors 1894—98, s. 212 f.

inte här en möjlighet till bedrägligt förfarande?

Dessa spörsmål belysas av det femte fallet, som är det intressantaste. Det är från 1446 och alltså det äldsta av samtliga här behandlade. Det är hämtat ur Åbo domkyrkas svartbok och rör en segsliten och ganska invecklad gränstvist. Striden gällde några utmarker, som år 1437 efter laga syn blivit Hinza i Mäkkylä och hans skiftesbröder i finska rätten i Lundo socken tillerkända. Den förlorande parten, Michel Kägetys och hans skiftesbröder i svenska rätten i samma socken, fortsatte emellertid att hämta hö på de omtvistade ängarna. Med anledning härav kårade nu Hinza mot Michel och hans kumpaner inför landsrätten i Åbo.

Michel Kägetys åberopade inför rätta, att domen av år 1437 senare blivit ändrad och att ängarna av landsrätten i Åbo blivit honom och de andra bönderna av den svenska rätten tilldömda år 1444. Av brevet av år 1446 framgår emellertid, att 1444 års dom föregåtts av allehanda manipulationer. De gamla råna hade flyttats och nya hade lagts ut, och dessa hade sedan godkänts av två av synemännen, som Michel lyckats få på sin sida. Dessa två jämte ytterligare några synemän, ”som inte voro tillnämnda”, kommo så inför landsrätten i Åbo år 1444 ”och kastada thera wantha ther wppa at then nya raen waare rætther”, enligt vad protokollet av år 1446 har att förtälja. Detta var förklaringen till att utmarkerna år 1444 blivit Michel och hans skiftesbröder tilldömda.

Men landsrättens medlemmar hade blivit förda bakom ljuset av Michel. Protokollet fortsätter: ”— — the godha men som tha (dvs. 1444) fore rætthen saato tæncte at alla the vanta och mærken som the framkastade skulde höra landzsyne-

mannom till, som thoch ey war (o: vilket dock ej var fallet).” För ”sådana osanning, falskhet och skrymtan” dömdes Michel och hans kamrater till böter, och den tidigare domen av 1437 stadfästes.³²

Förutsättningen för bedrägeriet måste ju ha varit, att de föregivna ägarna till handskarna inte själva voro närvarande i rätten; fusket hade ju i så fall omedelbart avslöjats.

Man fäster sig vid att domboken talar om de vantar och *märken*, som lades fram för rätten. Säkerligen har det varit så, att vantarna voro märkta med ägarnas bomärken, just för att förebygga bedrägeri. I detta fall hade ”de gode männen”, som sutto i domstolen, utan att närmare undersöka saken tagit för givet, att handskarna verkligen tillhörde de uppgivna ägarna, nämligen de laga synemännen. Då nu målet år 1446 togs upp till förnyad behandling, visade det sig emellertid, att Michel och hans medhjälpare på denna punkt lämnat falska uppgifter. Handskarna tillhörde ingalunda de tio återstående laga synemännen, som alls inte ville taga på sin ed, att de nya gränsmärkena voro de rätta, utan tvärtom fasthöllo vid sin en gång uttalade mening, att det var de gamla råna som voro de giltiga.

I sin Historia om de nordiska folken karakteriserar Olaus Magnus värjemålseden som ”tolv eller två gånger tolv händers ed”.³³ Hand är här liktydigt med person. På samma sätt förhåller det sig i de relaterade rättsfallen (som visserligen inte genomgående avse värjemålsed). Hand-

³² Åbo domkyrkas svartbok, utg. av Reinhold Hausen, Helsingfors 1890, s. 417 ff. Om den svenska och finska rätten se A. G. Fontell, Om ”svenska och finska rätten”, Helsingfors 1883 samt Ragnar Hemmer i Tidskrift utg. av Juridiska föreningen i Finland, 1931, s. 315 ff.

³³ A. a., bok 14, kap. 25.

sken, handen har betecknat personen, den är pars pro toto på samma sätt som en torva, en handfull jord eller ett halmstrå kunde betyda jordegendomen, tröskeln, hela huset etc. Den person, som skickade sin handske till tinget, förpliktade sig att med handen på lagboken, krucifixet eller annat heligt föremål svärja den åsyftade eden.

Närbesläktad med denna rättssymbolik är det speglande straff, som omtalas i Erik av Pommerns danska gårdsrätt. Den föreskriver, att om någon riddare eller sven, som är konungens edgångne man, kränker jungfru eller annan kvinna, skall han mista tungan, som han svurit med och de fingrar, som han sträckt upp under edgången.^{32a} Det är symptomatiskt, att handen eller handsken förekommer som emblem i äldre häradssigill.^{32b}

Sådan som ovan skildrats är den symbolik, som ligger bakom den rättsed, som tillmätte ett par handskar på tingsbordet samma betydelse som en personligen svuren ed. *En* förklaring till att man tillgrep ett för vår tids

^{32a} Jfr Lizzie Carlsson, De medeltida skamstraffen, Rig 1934, s. 148.

^{32b} Arkivarien Gunnar Scheffer har fäst min uppmärksamhet på handskens förekomst i häradssigillen. Se härom J. E. Almquist, Domsagor och häradshövdingar i Stockholms och Uppsala län (1946), s. 76. Ett annat emblem, som förekom i häradssigillen, är två i kors lagda domstavar (a. a. s. 69, 72); jfr min uppsats "Staven", Rig. 1951, s. 3 ff. Domarestavens förekomst i häradssigillen styrker antagandet, att domaren i vårt land liksom på kontinenten burit en stav som ämbetsstecken. — Sedan föreliggande undersökning i maj 1951 avlämnats till tryckning, har Ernst Pflëging i Ord och Bild, 1951, s. 436 ff. publicerat en uppsats "Handen. Den äldsta rättssymbolen." Av de där avbildade häradssigillen med handen eller handsken som emblem är det intressantaste ett från Barne hd (Skaraborgs län) från år 1571, föreställande handen, som svär, "die Schwurhand", med tre uppräcktta fingrar.

begrepp så egendomligt förfarande, har man i de långa avstånden och de dåliga kommunikationerna. Protokollet från hustru Ingeborgs ovan relaterade process ger en målande skildring av vilka olägenheter det kunde medföra att bli instämd till tinget. Det heter där, att bönderna i Norunda härad "klagade sig högt över den stora skada, som de hade i våras ett år sedan, då som så många bofaste män blevo stämda för hennes (o: hustru Ingeborgs) enträgna handels skull till Västerås uti deras bästa sädes ann (här: vårarbete), vilket hon var aldrig kvinna till att upprätta dem igen, ty en part gamle beskedelige män i nämnden hade legat en hel månad vid sängen, när de voro hem komne av den mödesamme långe väg, som de gått hade över deras förmåga". Bönderna hade alltså tillryggalagt vägen från Norunda härad i norra Uppland till Västerås *till fots*. Fram och tillbaka kan det knappast ha varit under 20 mil.

Dessutom bör man ha i minnet, att rättsymboliken blomstrade under en tid, då läs- och skrivkunnigheten var praktiskt taget obefintlig bland folkets breda lager. Vår tids intyg och kontrakt ersattes ofta med symboliska handlingar, som för den tidens människor voro lätta att förstå och lätta att bevara i minnet. De må för en modern människa te sig bisarra och egenartade, de voro dock djupt meningsfyllda.

2. Fanan

Den 13 juni 1587 anförde en viss Anders Mårtensson inför Vadstena rådhusrätt klagomål angående ett rykte, som utspritts om honom. Ryktesspridaren skulle enligt klaganden ha påstått, att "han var til stedis vidh Tråuadh, ner fanan bleff suept om huffuudet på honom (o: An-

ders) och vdden felthes nider för Anders ses skuldh". Orsaken till denna skymfliga behandling skulle ha varit, att Anders gjort sig skyldig till stöld av en häst.³⁴

Om ryktet var sant eller ej spelar i detta sammanhang ingen roll. Vad som intresserar oss är att rättgångsreferatet tydligen anspelar på en allmänt känd rättssed. Det är uppenbart, att det här är fråga om en militär bestraffning. Anders hade tydligen vid tillfället i fråga befunnit sig i kronans tjänst som soldat; sannolikt var han officer eller underofficer, protokollet nämner inte hans yrke. Han skulle ha stulit en kronan tillhörig häst och till straff härför blivit utsatt för en skymflig behandling, bestående i att fanan "svepts" om hans huvud och sänkts med spetsen mot marken.

Det ifrågavarande straffet finns omnämnt i Gustav II Adolfs krigsartiklar av år 1621. Det heter där, att om någon överste eller kapten vid mönstringen lånar folk från annat håll för att utfylla sina led, då skall han ställas inför krigsrätt och "dömas där till en skälm, sedan vecklas fanan tillsammans över huvudet på honom och drives av lägret med stockeknektar".³⁵ Att brottslingen "dömdes till en skälm" innebär, att han var en ärelös man, som inte fick gå ed eller bära vittne inför domstol.^{35a}

Skall man förstå innebörden av den symboliska handling, som bestod i att fanan sveptes över den dömdes huvud, bör man erinra sig den roll, som fanan spelade och delvis alltjämt spelar som truppens

förnämsta fälttecken. Fanan symboliserade soldatäran. Vid fanan svor soldaten att göra sin plikt. Fanan skulle försvaras till det yttersta, att förlora den till fienden betraktades som en stor nesa. Att rymma ur krigstjänst kallas i våra medeltidslagar att "rymma undan konungens banér".³⁶ I Gustav II Adolfs krigsartiklar talas om att "rymma ifrån sin flygande fana", och i modern svenska ha vi ännu uttrycken "att svika fanan" och "fanflykt".

Denna uppfattning av fanan som symbol för truppens ära är ju inte något för Sverige utmärkande, det är ett internationellt betraktelsesätt. I gamla tyska krigsordningar ålades fänriken — den officer som bar fanan — att väl bevara den och hålla den i ära liksom sin äkta hustru; blev hans högra hand avskjuten, skulle han ta fanan i den vänstra och blev också den avslagen, skulle han dra fanan till sig med armstumparna, veckla in sig i den och därvid låta sitt liv.³⁷ Större krav kan knappast ställas på en soldat, då det gäller självupppoffrande pliktuppfyllelse.

Men det var endast den flygande fanan, den som fritt svajade för vinden, som var ett äretecken. Den sänkta fanan betecknade nederlag eller var en signal till flykt,³⁸ därför var det för fanbäraren förbjudet att sänka fanan.³⁹ Så länge fanan vajade fritt, fick enligt regler som gällde bland tempelriddarna ingen riddare lämna slagfältet.⁴⁰ Hade en soldat genom dom-

³⁴ Vadstena stads äldsta tänkeböcker, utg. av Georg J. V. Ericsson, 1945, s. 124.

³⁵ J. Schmedeman, Kongl. Stadgar, Förordningar etc., 1706, s. 209.

^{35a} Kungl. stadga av 1538, *ibid.*, s. 7.

³⁶ Magnus Erikssons landslag, Konungab. XVII.

³⁷ Jacob Grimm, a. a., I, s. 222.

³⁸ Herbert Meyer, *Sturmflagge und Standarte*, Zeitschrift der Savignystiftung für Rechtsgeschichte, Germ. Abt., bd 51 (1931), s. 215.

³⁹ *Ibid.*, s. 217.

⁴⁰ *Ibid.*, s. 241.

slut förklarats ärelös, var det honom vid dödsstraff förbjudet att ställa sig under fanan, så länge den stod upprätt.⁴¹

Blev truppenheten, "fanan", som den också kallas i Sverige, skymfad genom att någon inom dess led begick en brottslig handling, skulle fanan sänkas eller vecklas samman.⁴² Sålunda heter det i en äldre tysk krigslag, att om någon blir anklagad och förhörd, skall fänriken veckla samman fanan och sticka den i marken och inte låta den vaja, förrän dom var fälld och den skyldige straffats.⁴³

Samma förfarande omtalas i tyska krigslagar från 1500-talet i samband med den s. k. spjuträtten (Spiessrecht). Denna utgjordes av en sorts ståndrätt, sammansatt av ett fåtal befäls personer och ett stort antal meniga; den enda dom som avkunnades var dödsstraff genom gatlopp mellan i led uppställda soldater. Sedan förhöret med den anklagade avslutats, vecklade fänrikarna samman sina fanor och stucko ner dem i marken med spetsen nedåt som ett tecken till sorg över regementets vanära. Så snart dödsdomen avkunnats restes fanorna åter och vecklades ut.

Före domens exekverande fördes delinkventen tre gånger genom "gatan", varvid kamraterna förklarade, att de förlåtit honom. I treenighetens namn gav profossen därefter den olycklige tre slag på

axeln och stötte honom in i "gatan", en säker död till mötes.⁴⁴

I Peder Månssons "Stridskonst" (från det tidiga 1500-talet) finns en paragraf om hur förrädare som svikit sin soldated skulle straffas. Denna paragraf ansluter nära till de tyska krigslagarnas ovan återgivna bestämmelser angående spjuträtten. Sedan "kapitenaren" tagit ifrån den trolose krigsmannen häst, harnesk, penningar etc., skulle han sätta sig till doms över honom, heter det hos Peder Månsson. Krigsfolket skulle därefter ställa upp sig i två rader med värjor och vapen. Den brottslige skulle gå fram till "kapitenaren", falla på knä och tre gånger be om förlåtelse. Sedan skulle "kapitenaren" taga "baneret i sina hand, hållandes om udden" och med fanstången slå honom tre slag i skallen, "betecknandes därmed att han haver brutit mot det tecknet och baneret och därmed dömer han honom till döden". Därefter skulle den dömda gå in mellan de båda raderna soldater, dessa skulle fälla sina vapen och sarga honom till döds.^{44a}

Överensstämmelsen mellan denna paragraf hos Peder Månsson och de refererade tyska krigslagarna är slående, också i detaljerna. I den svenska källan skulle den dömda tre gånger be om förlåtelse, enligt de tyska krigsartiklarna skulle han tre gånger gå genom "gatan", varvid kamraterna gävo honom sin förlåtelse. I båda fallen skulle delinkventen omedelbart in-

⁴¹ Burkhard von Bonin, Grundzüge der Rechtsverfassung in den deutschen Heeren zu Beginn der Neuzeit, Weimar 1904, 112.

⁴² Herbert Meyer, Heerfahne und Rolandsbild, Nachrichten von der Gesellschaft d. Wissenschaften zu Göttingen, Phil.-hist. Klasse 1930, s. 496.

⁴³ Grimm, a. a., I, s. 222; Otto Beneke, Von unehrlichen Leuten, Hamburg, 1863, s. 265 f.

⁴⁴ Bonin, a. a., s. 156 f. — Ett exempel på exekverande av det grymma spjutstraffet omtalas från år 1521 i Henning Brandis' Diarium herausgeg. von Ludwig Hänselmann, Hildesheim 1896, s. 235.

^{44a} Peder Månssons skrifter utg. av Robert Geete, I, 1913, s. 174 f. Jfr Olaus Magnus, Historia om de nordiska folken, V, 1951, Kommentar av J. Granlund, s. 260.

nan han började gatloppet tilldelas tre slag, i skallen resp. på axeln. Att fanan skulle vecklas samman och stickas i marken enligt tysk krigsrätt motsvaras hos Peder Månsson av att de tre slagen skulle utdelas just med fanan. Att den dessförinnan vecklats samman säger sig självt. Man observerar, att det i den svenska källan uttryckligen föreskrives, att kapitenaren härvid skulle hålla i udden och slå med stängen — en motsvarighet till föreskriften i den tyska krigsrätten, att fanan skulle stickas i marken med udden neråt.

Förlagan till detta parti av Peder Månssons "Stridskonst" är tyvärr inte känd. Att det varit tyska krigsartiklar förefaller sannolikt. I Sverige avdömdes emellertid år 1583 av Stockholms rådhusrätt, utökad med "knektehövitsmannen och hela befälet" — alltså ett slags krigsrätt — spjutstraffet på ett sätt, som helt står i överensstämmelse med den citerade paragrafen hos Peder Månsson. Några knektar hade brutit den ed de svurit konungen genom att avvika från sin fänrika och två av dem dömdes därför att "löpe egenom spedzen". Fanan nämnes dock icke i det knapphändiga protokollet.^{44b}

Också i Gustav II Adolfs krigsartiklar finns det en liknande bestämmelse; spjuträtten nämnes dock inte här. Det heter, att om en trupp i fält rymmer från sin flygande fana, skola befälspersonerna straffas genom att förklaras ärelösa och jagas ur lägret; av de meniga skall var tionde man hängas efter lottdragning och de övriga skola tjäna "utan fana", tills de genom någon berömlig gärning rehabiliterat sig.⁴⁵

Enligt tyska krigslagar kunde emellertid den soldat, som endast gjort sig skyldig till någon mindre förseelse, återfå sin förlorade ära genom att fanan svängdes över hans huvud. Denna rättssed har funnits vid alla tyska regementen. Vid en högtidlig ceremoni svängde fänriken tre gånger fanan över den "öarliges" huvud, och därmed var han åter en "ärlig" man.⁴⁶ Konung Fredrik Wilhelm I av Preussen förklarade sig till och med villig att i sin här upptaga en skarprättares son — "öarlig" genom sin härstamning — förutsatt att "fanan svängdes över hans huvud".⁴⁷

Rester av dessa gamla krigarseder ha levat kvar ända in på 1800-talet. Ett exempel på en dylik sedvänja skall här i korthet relateras. Det hände omkring sekelskiftet 1800, att en soldat i Hamburg, driven av sin medkänsla med rackaren, som var en gammal man, hjälpte denne att lyfta upp en död häst. Därmed var han "öarlig", kamraterna skydde honom, och kompaniet beslöt att inte längre tjäna tillsammans med honom. Hans överordnade ingrepo emellertid, en regelrätt krigsrätt hölls, där det bestämdes, att den olycklige soldaten skulle återfå sin förlorade ära genom att fanan svängdes över hans huvud. Så skedde också. Några kompanier ur regementet bildade fyrkant på ett av stadens torg, fänriken trädde fram med fanan och svängde den tre gånger över den knäböjande soldaten, varefter kaptenen förklarade, att denne åter var en "ärlig" man.⁴⁸

Med tanke på bestämmelserna i Gustav

⁴⁶ Beneke, a. a., s. 266.

^{44b} Stockholms stads tänkeböcker 1578—1583, utg. av Joh. Ax. Almquist, 1945, s. 397.

⁴⁵ Schmedeman, a. a., s. 202 f.

⁴⁷ Albrecht Keller, *Der Scharfrichter in der deutschen Kulturgeschichte*, Bonn u. Leipzig 1921, s. 261.

⁴⁸ Beneke, a. a., s. 270 ff.

II Adolfs krigsartiklar och den ovan anförda notisen ur Vadstena tänkebok, finns det alla skäl att antaga att liknande rättsbruk funnits också inom den svenska krigsmakten.

Om vi nu i belysning av det ovan anförda, framför allt den från Hamburg relaterade händelsen, återgå till den rättsed, som notisen i Vadstena tänkebok anspelar på, så vågar man nog utan risk för väsentliga misstag rekonstruera densamma. I Hamburg avsåg proceduren att rehabilitera förbrytaren, det i Vadstena tänkebok omtalade rättsbruket gällde motsatsen, nämligen att exekvera ett ådömt skamstraff.⁴⁹ Säkerligen tillgick exekutionen sålunda, att truppen kommenderades till uppställning; därefter igångsattes den makabra ceremonien. Delinkventen fick böja knä framför kamraterna. Fänriken trädde fram med fanan fritt vajande och lät den "svepa" över syndarens huvud; därefter vecklade han samman den, sänkte den och stack ner den i marken med spetsen neråt. Därpå jagades den brottslige ut ur lägret av "stockeknektarna".

Det är att märka, att notisen i Vadstena tänkebok är från 1583. Då Gustav II Adolf utfärdade sina krigsartiklar, behöver man alltså inte nödvändigt tänka sig, att han i vad det gäller det här behand-

⁴⁹ Om dylika bestraffningar se Lizzie Carlsson, *De medeltida skamstraffen*, Rig. 1934, s. 130 ff. Jag vill fästa uppmärksamheten på det egendomliga sätt, varpå denna min uppsats utnyttjats av professor Henrik Munktel i en understreckare i Svenska Dagbladet den 10 juni 1951. Denna artikel, "Om rättsliga symboler", utgör tydligen ett koncentrat av professor Munktells den 31 maj i Uppsala hållna promotionsföreläsning. Ett längre stycke — om det långa hårets symboliska betydelse — är så gott som ordagrant avskrivet ur min ovannämnda uppsats. Ett påpekande i saken från min sida tillställdes omedelbart Svenska Dagbladet, som emellertid avböjde att publicera detta.

lade straffet har haft direkta tyska förebilder (att rättseden ursprungligen kommit till Sverige från Tyskland får väl anses ganska säkert). Han hade vid utformandet av straffet en inhemsk tradition att bygga på.⁵⁰

Åskådligt och levande speglas den gamla rättsymboliken i folkliga sedvänjor, som i Luxemburg levat kvar ända fram emot sekelskiftet 1800, då de försvunno genom den franska ockupationen. Intill denna tid fanns på ett flertal orter i Luxemburg en sammanslutning, kallad Amecht, ett ynglingalag, som varje år anordnade en festlighet, också den kallad Amecht. Några veckor före festen samlades man och valde ledare, Amechtmeister, och övriga funktionärer, bland vilka här endast skola nämnas en överdomare, sju bisittare, en skrivare (vid domstolen), en bödel med två bödelsdrängar samt två fanbärare. Även om upptågen i samband med festen hade en farsartad karaktär, vilket understrykes av att en av funktionärerna var Hanswurst (pajas), så hade den tillsatta domstolen dock en reell uppgift, då den kunde utdöma böter och t. o. m. prygelstraff till de bröder, som överträdde ynglingalagets stadgar.

På själva festdagen, kyrkmässosöndagen, drog man i festlig procession, föregången av musik, till en på förhand utvald plats. I tåget märktes en vagn, på vilken bödeln och hans båda medhjälpare åkte

⁵⁰ I Magnus Erikssons gårdsrätt, Erik av Pommerns gårdsrätt eller de allmänna landslagarna finns ingenting om det här behandlade rättsbruket, inte heller i de talrika krigsartiklar från Gustav Vasas tid, som äro tryckta i registratoret. De i Riksarkivet förvarade, otryckta krigsartiklarna från senare delen av 1500-talet ha ej varit mig tillgängliga. Om innehållet i Erik XIV:s krigs- och hovartiklar, se dock Gunnar Annell, Erik XIV:s etiska föreställningar och deras inflytande på hans politik, 1945, s. 30 ff.

tillsammans med en docka av halm, föreställande en mansperson. Sedan man kommit till festplatsen, bildade Amechtbröderna en ring med en öppen plats i mitten. Bödeln och hans drängar gingo omkring och bjödo åskådarna på tobak och brännvin. De som accepterade blevo genom beröringen med bödelsfolket oärliga och måste inträda i ringen för att åter göras ärliga genom att fanan svängdes över dem.

Därefter framträdde ledaren, Amechtmeister, och framställde till varje funktionär frågan: "Vad har Ni här att göra?" Då turen kom till bödeln och hans knektar, alla klädda i "ämbetsdräkter",⁵¹ svarade dessa: "Vi äro här för att avrätta dem som skola dömas." De båda fanbärarna svarade på samma fråga: "Vi äro här med fanorna (mit den Landesfarben) för att återge äran åt dem som blivit den berövad."

Sedan förhöret avslutats, körde man fram en kärra, på vilken sutto halmdockan, Hanswurst och bödeln. Halmdockan anklagades inför domstolen för de mest omöjliga och absurda förbrytelser, varefter han dömdes till döden och avrättades av bödlarna.

Efter denna procedur begärde bödlarna att bli befriade från sitt oärliga hantverk. De måste då göras ärliga, och det tillgick så, att först skarprättaren och därefter hans drängar trädde fram mellan de båda fanbärarna. Dessa svängde så fanorna över de oärligas huvuden, under det att

⁵¹ Att bödeln hade en särskild dräkt var vanligt under medeltiden också i Sverige; jfr Lizzie Carlsson, Bödelsämbetet i det medeltida Stockholm. Samfundet Sankt Eriks Årsbok 1934, s. 102.

musiken spelade. De voro sedan åter ärliga.⁵²

Att fanan på detta sätt svängdes över bödlarna var nog mer än ett upptåg, avsett att roa mängden. Visserligen voro bödlarna endast maskerade Amechtbröder och avrättningen endast fingerad. Men med tanke på den avsky, rädsla och vidskepelse, som fordom voro förknippade med bödelns person, kunde en fläck lätt komma att vidlåda den, som låt vara på skämt, befattade sig med bödelns föraktade hantverk. Fansvängningen var säkerligen i detta fall ett upptåg med allvar på djupet.

Skall man försöka förklara det egenomliga rättsbruk, som innebar, att en person kunde återfå sin förlorade ära genom att fanan svängdes över hans huvud, får man nog tänka sig, att det uppkommit ur folkliga föreställningar om fanans magiska kraft. Liknande tro på fanans inneböende trolldomskraft ligger bakom det på kontinenten förekommande bruket att vid de kyrkliga processionerna på Trefaldighetssöndagen välsigna årsväxten genom att fanbärarna svängde fanan över fälten.⁵³

⁵² Hermann Usener, Über vergleichende Sitten- und Rechtsgeschichte. Anhang. Das Amecht in Luxemburg. Hessische Blätter für Volkskunde, I (1902), s. 229 ff. I sitt tyvärr på grund av det andra världskriget ofullbordade verk Schwerttanz und Männerbund (1936—1938) har förf., professor Richard Wolfram, ställt i utsikt ännu en del, som bl. a. skulle behandla fansvängningens betydelse i folktron. Efter en personlig hänvändelse från min sida till professor Wolfram har han emellertid godhetsfullt lämnat mig ovan givna litteraturanvisning.

⁵³ Bächtold-Stäubli, Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, s. v. *Fahne*. Om vidskepliga föreställningar i anslutning till fanan se också F. H. Jahn, Almindelig Udsigt over Nordens, især Danmarks Krigsvæsen i Middelalderen, 1825, s. 157 f.

Der Handschuh und die Fahne

Zwei alte Rechtssymbole

In der oben S. 1 angeführten Abhandlung von B. Schweineköper „Der Handschuh im Recht, Ämterwesen, Brauch und Volksglauben“ wird (S. 87) behauptet, dass die Nordgermanen die sinnfällige Verwendung des Handschuhs nicht gekannt haben. In dieser Beziehung irrt sich aber Schweineköper. Unter den Insignien des Bischofs von Linköping Hans Brask (1513—1527) werden auch die Handschuhe verzeichnet. In einem dänischen Gerichtsbuch vom J. 1558 wird der Handschuh als Pfand erwähnt. Zwei Männer reichten eine Klage ein, sie seien von einem Vogt ohne Grund eingesperrt worden; um ihre Freiheit zurückzubekommen, haben sie u. a. ihre Handschuhe als Pfand geben müssen. Es handelte sich hier offenbar um Urfehde. Als Geschenk bei Verlobung sind die Handschuhe bis in moderne Zeit in Schweden viel gebraucht. Ein interessantes Beispiel vom Handschuh als Pfand für Heiratsversprechen gibt es in einem schwedischen Gerichtsbuch von 1596; in diesem Fall wurde nur ein Handschuh gebraucht.

In nachlässigem Schwedisch finden sich die Ausdrücke „slå vantarna i bordet“ (die Handschuhe auf den Tisch werfen) in der Bedeutung Bankrott machen und „lägg vantarna på något“: die Hand (Handschuhe) auf etwas legen. Entsprechende Redensarten gibt es — soweit bekannt — in keiner anderen Sprache; die vorliegende Untersuchung will glauben machen, dass diese schwedischen Redensarten die letzten Überbleibsel alter Rechtssym-

bole sind. Der Ausdruck „lägg vantarna på något“ ist, allem Anschein nach, dem z. B. im langobardischen Recht erwähnten Gebrauch, Eigentum „per fustem et wantonem“ einzuziehen, entsprungen.

In älteren schwedischen Gerichtsbüchern lassen sich mehrere Beispiele eines Rechtsbrauches, der in anderen Ländern, wie es scheint, keine Parallele zeigt, erweisen. Er bestand darin, dass bei Eidesleistung, besonders bei Reinigungseid und bei Zeugeneid, die Person, die schwören sollte, sich dem Gericht nicht selbst stellte, sondern nur ihre Handschuhe als einen Beweis ihrer Bereitwilligkeit, den Eid zu leisten, übergab. Diese Form der Eidesleistung wurde von den Behörden gutgeheissen. Das älteste Beispiel wird im J. 1446, das jüngste im J. 1615 erwähnt.

Im zweiten Aufsatz, der von der Fahne als Rechtssymbol handelt, wird eine schwedische Rechtssache vom J. 1587 kommentiert. Eine Person beschwerte sich damals vor Gericht, eine andere Person habe über den Kläger das Gerücht verbreitet, dass er im Militärdienst zu einer schimpflichen Bestrafung verurteilt worden sei. Die Strafe hätte darin bestanden, dass die Fahne über dem Kopf des Klägers geschwenkt und danach mit der Spitze in die Erde gesteckt worden sei. Diese Bestrafung war in Deutschland üblich und wird auch in den schwedischen Kriegsartikeln vom J. 1621 erwähnt.

Flaskor och buteljer*

Av Jan Erik Anderbjörk

I dessa standardiseringens tider har man nyligen beslutat att fastställa ett förslag om en enhetlig modell för öl-, vichyvattens- och läskedrycksflaskor. Men inte nog med det, enligt en notis i Stockholms-Tidningens B-uppl. den 19 november 1948 överväger man från bryggerhåll "att övergå till den mera vanliga benämningen flaska och att överge buteljbenämningen, som är en kvarleva från gamla tider".

Flaska och butelj har här i vårt land använts som synonymer, även om man nog kan spåra en viss skillnad mellan de båda begreppen. Går man till Svenska Akademiens Ordbok, definieras flaska som ett "kärl av växlande form och storlek, i allmänhet kärl, som upptill avslutas med ett smalare parti", medan butelj begagnas för "av glas förfärdigad cylinderformad flaska, av det slag, som användes till förvaring av dryckesvaror, i synnerhet öl, vin el. dyl.". Härur kan man dra slutsatsen, att flaska är det vidare begreppet och kan vara gjord av olika material och ha

skiftande form, medan en butelj däremot alltid är av glas, cylinderformad och i allmänhet avsedd för alkoholhaltiga drycker.

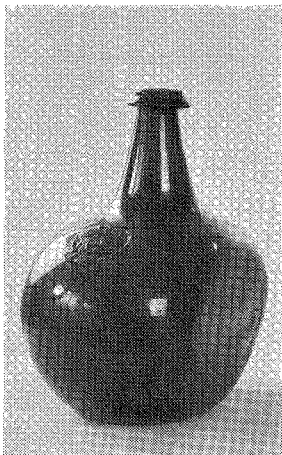
Ordet flaska kan härledas ur italienarnas "fiasco", som dock enligt Läftman, som sysslat med uttrycket "göra fiasko",¹ har en inskränkt betydelse, nämligen en "kolvliknande vinflaska, som inte kan stå på ett bord, om man tar bort flaskans stödjande vassflätning". Det vanliga italienska ordet för flaska är bottiglia, alltså motsvarigheten till svenskans butelj.

Se vi på de äldsta svenska skriftliga dokumenten, finna vi, att man under förra hälften av 1600-talet föredrog benämningen flaska, så t. ex. i "Bröllopsbesvärs ihugkommelse", vilken anses vara skriven under denna tid, och i de av Kungl. Maj:t år 1643 och 1648 utfärdade förbuden att "i riket införa allehanda slags Glasgeschier". I de senare påbuden förekommer sammanställningen "flaskor och flaskefoder".

Orden flaska och butelj börja användas tillsammans under slutet av 1600-talet, så

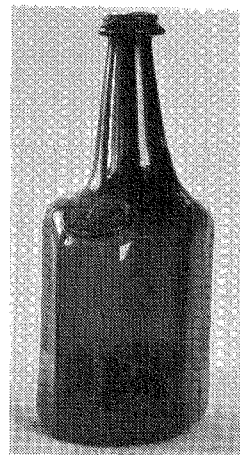
* Originalmanuskriptet till denna uppsats ingår i den handskrivna festskrift som från seminariet i folklivsforskning i Lund överlämnades till professor Sigfrid Svensson på 50-årsdagen den 1/6 1951.

¹ E. Läftman, Fiasko i Nysvenska studier 1946, s. 83—95.

1. En rund och en åttkantig grön butelj, den förra med Karl XII:s monogram, den senare blåst på Limmareds glasbruk 1744.

1. Eine runde und eine achteckige Butelle. Erstere mit dem Monogramm Karl XII., letztere in Limmared im Jahre 1744 geblasen.

t. ex. i privilegiebrevet för det s. k. Skånska glasbruket, där tillverkningen skulle bestå av "fensterglas, flaskor och buteljer allenast". Även i privilegiebrevet för Björknäs glasbruk, som anlades 1736 på Värmdön utanför Stockholm, stå orden flaskor och "bouteiller" intill varandra. I ett värderingsinstrument för Kosta 1750 anges, att man där tillverkade "stopflaskor, halfstopsflaskor, quarterflaskor, 2 kanne boutiller, en kanne dito, ett stops dito, halfstops dito, halfquarters dito", vilka väl alltså böra ha varit de vanligast förekommande glasemballagen för dryckesvaror vid denna tid.

I våra museer och samlingar finns en hel del flaskor och buteljer, som kunna motsvara, vad som ovan uppräknats. Limmareds glasbruk överlämnade på 1930-talet till glasmuseet i Växjö en stor samling glas och däribland ett antal buteljer av olika form, som voro blåsta av grönt glas. Några av dem ha på skuldran en pålagd rund klack, i vilken instämplats brukets initialer, LGB, eller andra bokstäver, som sannolikt återge beställarens initialer, ibland också ett årtal, som väl anger tillverkningsåret.

Att dessa buteljer voro vanliga vid denna tid visas också av att modellerna återfinnas i 1763 års priskurant över "De norske Glasfabriquers produkter". I denna priskurant, som finns bevarad i tre exemplar i Norge, äro de olika typer, som de norska glasbruket tillverkade, i "Original Tegnede af Ip Olufsen Weyse".²

Där finns i färglagda teckningar 1700-talets norska glasbestånd från pokaler med kronlock till syltglas och barometer-rör. Ett stort antal buteljer och flaskor äro även avbildade. Buteljerna upptagas som runda, 6- eller 8-kantiga, och gjordes i storleker från $\frac{1}{4}$ till 20 "potts", och i ljust eller mörkt glas. Av flaskorna finns det i grönt glas kantineflaskor, som ha fyrkantig genomskärning, och den s. k. "klukflaskan". I vitt glas gjorde man 4-, 6- och 8-kantiga flaskor, vilka inte skiljde sig så värst mycket från de gröna buteljerna. Det är egentligen endast mynningspartiet, som är annorlunda format.

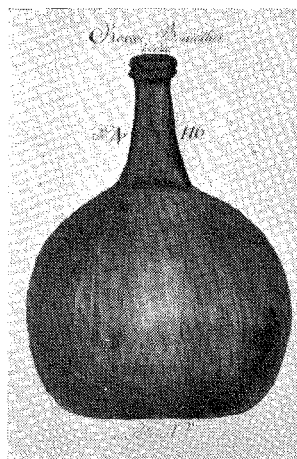
Om man kan döma efter de norska benämningarna, så fanns det alltså inte nå-

² G. E. Christiansen, De gamle privilegerte norske glassverker og Christiania glasmagasin, Oslo 1939, del I s. 116.

2. Teckningar av "Kantinflaska" och rund butelj i "De Norske Glas Fabriquers" priskurant 1763.

2. Zeichnungen von "Kantinflaska" und runde Buteille aus der Preisliste der norwegischen Glasfabriken 1763.

gon bestämd artskillnad mellan flaska och butelj. Buteljen kan under 1700-talet och även senare såsom framgår av svenska priskuranter från 1800-talet till och med vara 6- eller 8-kantig, men däremot ej fyrkantig och ej heller tillverkad av vitt glas.

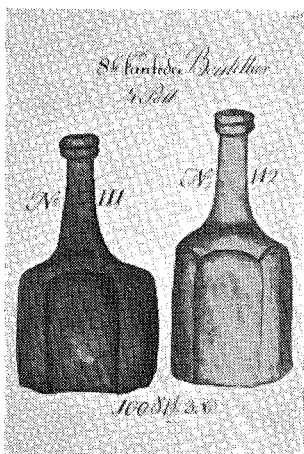
Buteljer av samma typer finnas också ibland avbildade på målningar. Som ett ganska typiskt exempel kan nämnas Hilleströmtavlan "En piga sköljer buteljer och en annan skurar koppar", som är från tiden omkring 1800. I detta sammanhang kan kanske också nämnas att såvitt man kan döma av målningar det först är på 1600-talet, som buteljen kommer i allmänare användning i Europa vid gästabuden. På tidigare avbildningar av dryckesscener el. dyl. ser man nästan alltid att vin eller öl serveras eller drickes i krus av lera, trä eller tenn. På sätt och vis är den Ehrenstrahlska målningen "Brunnsmästaren vid Medevi och hans söner" betecknande. Här serveras ju vattnet ur stora lerkrus.

Tillverkningen på de norska glasbruken under 1700-talet var mångskiftande och samma var förhållandet på de svenska. Ända in på 1800-talet var detta typiskt,

vilket bl. a. Kosta glasbruks äldsta illustrerade priskurant från 1855 visar. Här gjorde man nämligen då "slätt hvitt glas, pressadt glas, slipadt glas, kemiskt glas, halvhvitt apoteksglas, ljusgrönt glas och mörkgrönt glas". Under den sistnämnda rubriken stå bl. a. följande buteljer upptagna: "flata, runda, tjocka, 8-kantiga, Porter, Engelska facon, Franska, Champagne, Öl, Svensk facon, Rhensk-vins." I vitt glas gjordes t. ex. 4-kantiga och 12-kantiga flaskor, men även likör- och "Eau de Cologne-buteljer".

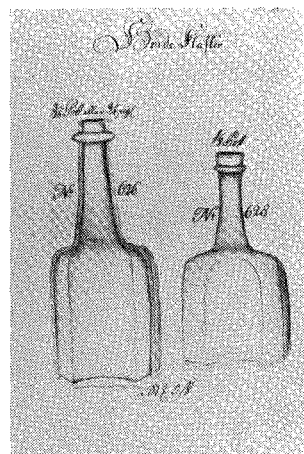
Det dröjde dock ej länge förrän man på detta och andra bruk fick lov att lägga ned tillverkningen av buteljer, och orsaken härtill var, att man ej ansåg sig kunna konkurrera med de bruk, som helt satsade sig med buteljframställning. Det första egentliga buteljglasbruket är här i Sverige sannolikt Wenzelholm. Det hade anlagts 1826 för skiftande tillverkning men redan omkring 1840 blåsas där utslutande buteljer, vilka också utannonseras i tidningarna.

På 1860-talet började den stora glasbruksexpansionen och den småländska glashegemonien blev snart ett faktum.

3. Åttkantiga buteljer av grönt glas och vita åttkantiga flaskor. Ur "De Norske Glas Fabriquers" priskurant 1763.

3. Achteckige Buteillen aus grünem Glas und weisse achteckige Flaschen. Zeichnung aus der Preisliste der norwegischen Glasfabriken 1763.

Många av de då anlagda bruken voro från början byggda för butelj-tillverkning, så t. ex. Rydefors, som var det första bruket som anlades av glasblåsare. Grundarna, bröderna Berg, voro driftiga karlar, och efter några år voro de välbärgade glasbrukspatroner.

Deras exempel följdes snart av andra glasblåsare och runt om i de småländska skogarna reste sig de enkla hyttorna med sina skorstenar mot höjden. För en del av dessa nya företagare gick det bra, för andra sämre. Framlidne disponent Edvard Strömberg, som gjort upp ett register över svenska glasbruk, berättar t. ex. om Skoga i Kalmar län. "Driften upprätthölls synnerligen oregelbundet. Oupphörligen återkommande perioder av penningbrist hindrade tillverkningen. För att skaffa pengar lastade de två sista ägarna hela tillverkningen från vintern 1866—67 på en skuta i Kalmar för att i Norrland sälja buteljerna. De kom dock aldrig igen."³

³ Edvard Strömberg, Försök till register över svenska glasbruk, 1932. Kompl. 1945. (Manuskript i bl. a. Nationalmusei och Smålands musei arkiv.)

Vid denna tid kämpade andra äldre bruk, som t. ex. Bromö för sitt liv. Som sista utväg tillgreps, säger Strömberg "den förtvivlade åtgärden, att upptaga tillverkningen buteljer jämsides med fönsterglastillverkningen samt att i sammanhang härmed bygga ett bryggeri för att få verklig användning för dessa buteljer. Nu var dock undergången nära. Glasblåsarna arbetade flaskor mot timpenning och lär tillverkningen av flaskor visserligen hava hållit jämna steg med bryggeriets möjligheter att brygga öl, men dracks dessa sedan samvetsgrant ur av törstiga glasblåsare."

Omkring 1870 omlades driften i Liljedahls och Surte glasbruk helt till butelj-tillverkning. Nya tekniska landvinningar, som t. ex. en ny ugnstyp och införande av vannor i stället för deglar, möjliggjorde både här och på t. ex. Hammar och Årnäs en stark produktionsökning, vilken kan avläsas i den officiella statistiken. År 1867 tillverkades således i Sverige 8 miljoner buteljer och 1893 inte mindre än 35 miljoner.

Hur det gick till att blåsa en butelj i äldre dagar ger bilder ur den franska

1750-talsencyklopedien vid hand.⁴ Här synes hur mästaren, sedan han format buteljen och häftat an en puntel i dess botten och skrängt av den från pipan, lägger på en ring omkring halsen och driver upp mynningen. Från början formade man buteljerna på fri hand, därefter i formar av lera, mässing och järn. Om buteljblåsning under förra århundradet ger också följande skildring av en gammal glasblåsare, en föreställning. "Satsen till det bruna glaset bestod bl. a. av backsand och vanlig koksalt, men till det halv vita hade man vit sand. Man gjorde sex smältor i veckan, men vanligtvis fick man ej börja den sjätte dagens arbete förrän fram på söndagsmorgonen, varför man ej blev fri förrän på söndagsförmiddagen. Arbetsstyrkan utgjordes av 18 man som tillhörde verkstadspersonalen, samt 2 smältare och 2 stoppare. Det var egentligen 6 verkstäder i hyttan, men av dessa arbetade två verkstäder på varje sida om ugnen tillsammans och kallades därför en dubbelverkstad. Vid ena sidan av ugnen var det sedan en enkelverkstad på var sida av ugnen. Dubbelverkstaden bestod av 2 blåsare, en uppdrivare, en åskrängare samt 2 inbärare, alltså 6 man. I enkelverkstaden var det tre man, en inbärare, en åskrängare samt mästaren som både blåste och drev upp flaskorna. Arbetet utfördes på accord och betalades med ett visst pris per

100 st flaskor. För vanliga ölhalvor av brunt glas hade mästare 60 öre per 100 st och för helbuteljer 1.40."⁵

Än i dag blåses större flaskor på många glasbruk, bl. a. Limmared, upp med pipa och drivas upp för hand utan anlåtande av andra moderna hjälpmedel än en järnform. Flaskor, som släppas ut i marknaden i relativt begränsat antal, tillverkas vid s. k. halvautomatiska maskiner, medan spritcentralens, bryggarnas, vattenfabrikanternas och mjölkcentralens flaskor formas och blåsas vid helautomatiska maskiner, som gå oavbrutet timme efter timme veckorna runt, och där tillverkningen uppgår till många tiotusentals exemplar per dygn. Dessa maskiner, både de halv- och helautomatiska, kommo här i Sverige i bruk omkring 1910.

Ända till 1950 blåstes och drevs damejeanner upp för hand på Kungälv's glasbruk, men detta arbete har nu där övertagits av maskiner. Att maskinerna gått segrande fram även här, berodde dock ej på, att denna tillverkning gick snabbare och driften blev billigare, utan på brist på arbetskraft och unga glasblåsare, som ville åtaga sig att blåsa de stora damejeannerna, som kunna rymma upp till 60 liter. Utan tvivel är också detta arbete ett av de mest krävande på ett glasbruk, och kan väl närmast jämföras med cylinderglasblåsningen på de gamla fönsterglasbruken.

⁴ Encyclopedie ou dictionnaire raisonné des sciences.

⁵ Uppt. av S. Överström, Storfors. Smålands musei arkiv.

Flaschen und Bouteillen

Die Worte Flaschen und Bouteillen werden in Schweden gewöhnlich als Synonyme angewandt. Eine Flasche kann jedoch aus verschiedenartigen Stoffen sein und ganz ungleiche Formen haben, während eine Bouteille immer aus Glas, meist cylinderförmig ist, und zur Aufnahme von alkoholischen Getränken bestimmt ist.

Im 17. Jahrh. wurde in schwedischen Urkunden die Benennung Flasche verwendet, so z.B. im Jahre 1648 die Kombination von Flasche und Flaschenfutter. Im Vorrechtsbrief der „Skånska Glasbruket“ vom Jahre 1648 ist angegeben, dass die Erzeugung „nur Fensterglas, Flaschen und Bouteillen“ umfassen darf.

Eine der besten Quellen für das Studium von nordischem Glas aus dem 18. Jahrh. ist der 1763 erschienene illustrierte Preiskurant über „De norske Glasfabrikers production“. Aus diesem geht hervor, dass, zumindest in Norwegen, kein wesentlicher Unterschied zwischen Flasche und Bouteille bestand. Eine Bouteille konnte jedoch — laut Preiskurant — niemals viereckig, wohl aber sechs- und achteckig sein, und var immer aus „grünem“ Glas.

Im ältesten schwedischen illustrierten Katalog von Kosta vom Jahre 1855, sind u. a. platte, runde, dicke, aus grünem Glas hergestellte achteckige Bouteillen aufgenommen, während viereckige und zwölfckige Flaschen, sowie Likör- und „Eau de Cologne Bouteillen“ aus weissem Glas verfertigt wurden.

Die schwedische Glashütte, in der zu allererst, bereits um das Jahr 1840 herum, ausschliesslich Bouteillen geblasen wurden, war Wenzelholm. Ihr folgten in den sechsziger Jahren andere nach, z. B. Rydefors. Im Jahre 1867 wurden in Schweden 8 Millionen Bouteillen hergestellt, 1893 35 Millionen. Die hervorragendsten Glashütten waren Hammar, Årnäs, Liljedahl und Surte.

Seit dem Jahre 1910 wurden zur Herstellung von Verpackungsgläsern für Brauereien und Mineralwasserfabriken selbsttätige Maschinen verwendet. Kleinere Flaschen für Apothekierzwecke wurden in sogenannten halbautomatischen Maschinen geblasen, Ballonflaschen und grössere Flaschen wurden geblasen und mit der Hand geformt, wie es die Illustrationen in der grossen französischen Encyclopedie vom Jahre 1750 zeigen..

Klass och attityd

Ett genmäle och ett svar

Amanuensen N.-A. Bringéus har i Rig nr 3/1951, s. 90—99, bl. a. behandlat min skrift *Kyrkoliv och samhällsklass i Sverige omkring 1880* (Lund 1950), mot vilken behandling jag har flera invändningar att göra.

Då flera av amanuens Bringéus' synpunkter kommer att kritiskt behandlas i min doktorsavhandling, inskränker jag mig till följande principiella påpekanden.

1. *Recensentens uppfattning av problemet i boken.* Vad som är problemet i mina undersökningar har helt förbigått min recensent, något som synes mig menligt ha påverkat bedömningen av boken. Mitt problem är icke enbart "den unga arbetarrörelsens motsättning mot kyrkan" (rec. s. 99) i allmänhet, utan även *klassdimensionen* i den negativa attityd den begynnande arbetarrörelsen visar mot kyrkan (Kyrkoliv och samhällsklass, s. 29). Redan vid en preliminär sammanställning av material rörande den sociala miljö, i vilken händelseförloppet utspelade sig, visade sig en så kontrastrik strukturolikhet mellan kyrkolivet med gudstjänstliv och förrättningar å ena sidan och arbetarrörelsens samhällsideal och spontana miljöbildning å andra sidan, att endast en fullständig klarhet på denna punkt ansågs kunna verkligt bidra till frågan om arbetarrörelsens klassattityd mot kyrkan, en fråga som eljest skulle stått helt öppen och verkat störande på varje behandling av frågan om kyrkan och arbetarrörelsen under 80-talet. Denna strukturella olikhet mellan kyrkolivet och arbetarrörelsens ideal och spontana miljöbildning motsvaras av en strukturell överensstämmelse mellan kyrkolivet och det gamla samhälle, som arbetarrörelsens allmänna klassattityd var riktad mot. Endast om man på förhand förnekar — eller icke inser — strukturförhållningarnas betydelse för förståelsen av det sociala skeendet (jfr J. Milton Yinger, *Present status of the sociology of religion*, i: *The Journal of Religion* 1951, s. 198 ff.), kan man förbigå denna

den springande punkten i hela undersökningen. Om ett samband verkligen funnits mellan social struktur och klassattityd och hur detta samband skall tänkas, kommer jag att ta upp i min tillämnade doktorsavhandling, då den saken självfallet ej kan lösas utan hänsynstagande till en rad andra faktorer.

Min recensent tycks däremot mena sig sitta inne med en viss kunskap om hur allt detta förhåller sig (rec. s. 99), men även för en negativ slutsats av den typ recensenten lutar åt fordras bindande skäl. Sådana har i rec. *icke* presterats och kan, efter vad jag f. n. menar mig ha kommit till, icke presteras. I detta sammanhang må även påpekas en i fackrecensioner mindre vanlig företeelse: att i avhandlingar "outtalade" omdömen (rec. använder egendomligt nog ordet "dom", s. 91) tagas upp till omnämnande, i vilket syfte är ovisst. Jfr dock C.-M. Edsman i *Svensk Teologisk Kvar-talskrift* 1950, s. 113: "Över framställningen av de sociala olikheterna — — — svävar i stället en aldrig uttalad dom över den mannamån, som kyrkan synes ha gjort sig skyldig till och som framkallat arbetarklassens kyrkofientlighet", där ävenledes problemet i min undersökning missuppfattats.

Här opererar efter vad jag kan se ej en vetenskaplig kritik utan rec:s personliga känslor inför min framställning. Det är därför angeläget att påpeka, att den jämförelse, som amanuens Bringéus antyder mellan nuet och det förgångna, givetvis *helt* står för hans egen räkning, och rec:s känslvärld och privata referensram avstår jag från att söka bedöma.

2. *Recensentens grepp att med äldre material söka belysa skiktningen omkring 1880.* Detta grepp är, enligt min mening, fullkomligt ohistoriskt. Ett exempel. Det material min recensent s. 94 f. anför från år 1822 hör icke in i debatten om en undersökning av förhållandena 1880 utan belyser endast förhållandena omkring 1822. Hela resonemanget utifrån ma-

terialelet angående ringningsavgifter vid begravning i Lunds stift 1822 är f. ö. — liksom bild 1 — om än intressant, så likväl förfelat i *sitt polemiska syfte*, då jag aldrig återopat dessa avgifter som belägg för variationen i skiktningen mellan skogsbygd och slättbygd (Kyrkoliv och samhällsklass, s. 217). Denna variabel har jag icke ansett vara av den storleksordning, som rec. trots allt tycks anse den vara. Samtidigt (rec. s. 94) beskyller rec. mig för att "skänka dessa avgifter åtskilligt större betydelse än dem rätteligen tillkommer"! För *mitt* problem har jag icke ens tillmätt dem värdet av kartering och klichéring. Däremot kan tänkas, att rec. i sin bebådade utförligare framställning, vars problemställning är mig obekant, drar upp ett problem, som dessa avgifter *mera* kan belysa. Jag kan ej underlåta att beklaga att rec. så helt varit upptagen av egna, i rec. icke definierade problem, att mitt problem icke fått träda fram tillräckligt i recensionen.

Skall omdömen kunna fällas om skiktningens variationer omkring 1822 åter, fordras dessutom en prövning utifrån andra indices — måhända andra än dem, som visat sig relevanta för 1880-talet — och ännu mindre kan givetvis detta material från 1822 utsäga något om skiktningen i dess helhet 1880. Detta förhållande i rec. är så mycket märkligare, som rec. s. 91 förebrår mig för bristande historisk förankring. Skiktningen är minst av allt den historiskt oföränderliga företeelse, som rec. uppfattar den som. Endast *en strikt historisk förankring och begränsning* kan leda till något resultat, även i undersökningar av äldre samhällsförhållanden av skiktningens typ. I motsats mot min rec. ser jag nämligen skiktningen omkring 1880 som en *historisk* företeelse, dvs. en engångsföreteelse (jfr rec. s. 91), medan rec. — utan att dock precisera sin ståndpunkt — tycks uppfatta skiktningen som en företeelse utan egentlig konkret historisk utformning: Samhället förändrades inte minst under 1800-talet, men även tidigare, oupphörligt, och även skiktningen var underkastad liknande förändringar. Den benägenhet, som min recensent har att citera material från 1600- och 1700-talen, och även tidigare, har visserligen resulterat i en rad intressanta notiser, men notisernas relevans för skiktningen i

kyrkolivet omkring 1880 kan merendels ifrågasättas, och notiserna sätts i regel ej heller i samband med skiktningen vid den tidpunkt de själva är hämtade från, helt naturligt eftersom rec. vet litet om denna skiktning. Det är just en sådan *partikularistisk* syn på historiska företeelser på det sociala planet, som står i motsättning till den sociologiska synpunkten (jfr rec. s. 91).

Att en sådan partikularistisk historiesyn¹ är särskilt vansklig i förening med bristande förmåga att läsa inmantill är uppenbart. Å s. 96 f. i rec. står att läsa på tal om frågan om skillnaden mellan slättbygd och skogsbygd i Skåne i fråga om kyrkogårdarnas fördelning och begravning i varv: "Gustafsson har emellertid här icke beaktat, att den bild av utbredningen av de olika begravningssystem hans karta visar endast är ett tillfälligt läge i en lång dynamisk process. Vid sekelskiftet 1800 förekom enligt visitationsuppgifter i Lunds domkapitels arkiv varvbegravning endast i Örkened i Skåne och Asarum i Blekinge." I anslutning härtill publicerar rec. en karta över kyrkogårdarnas fördelning och begravning i varv i Lunds stift 1822 (bild 3, s. 97), förmenande att denna karta utsäger något annat än vad som står i min bok. Å s. 194 i Kyrkoliv och samhällsklass står det emellertid, att i Lunds stift har i de församlingar, som 1880 ej hade kyrkogården delad efter hemman, "övergången till varv skett i regel *ett gott stycke in på 1800-talet*" (kurs. här). Rec:s bild 3 bevisar med andra ord inget annat än vad jag redan sagt. Häremot bör också ses rec:s reflexion å s. 97 "att å kartan bild 3 finna någon skillnad mellan skogsbygd och slättbygd är omöjligt". Skillnaden har i detta fall enligt min framställning (Kyrkoliv och samhällsklass, s. 194) uppkommit först senare. Det är just jag, som *först* har visat, att

¹ För frågan om recensentens historiska förankring i sin kritik kan anföras även sådant, som ej snuddar vid mitt centrala problem om skiktningen, exempelvis upplysningen om att den egentliga själärvingningen återinfördes i Jämtland-Härjedalen 1685 (rec., s. 93), något som är av väsentlig betydelse för en bedömning av reliktområden för ringning på 1600-talet, men knappast för en bedömning av vad som 1880 kan betraktas som reliktområden. Även här avser min undersökning tiden omkring 1880.

läget 1880 "endast är ett tillfälligt läge i en lång dynamisk process"!

På liknande sätt må en annan missuppfattning från rec:s sida få sin förklaring. S. 98 skriver rec., att det vore "rimligt, om Gustafsson icke blott uppehållit sig vid den fjärdedel av Lunds stift, där hemmansindelningen fortfor 1880, utan även något berörde de tre fjärdedelar, där begravningen i varv förekom vid samma tid. Med denna begravningsform, hur många nackdelar den än hade och har ur flera synpunkter, fick väl om någonsin satsen om allas likhet inför döden fog för sig." S. 193 ff. i Kyrkoliv och samhällsklass har jag emellertid, i samband med att jag framhållit en faktor, som hänger samman med övergången till begravning i varv: uppkomsten av köpegravar, ägnat 3 sidor åt begravningsformen begravning i varv, vilka sidor tydligen beklagligt nog undgått min rec.

3. *Recensentens kännedom om förhållandena i Norge och Danmark.* Jag tvingas åter att citera rec., s. 99: "Den sociala skiktningen är i och för sig intressant, men vad har den i verkligheten betytt? Tveksamheten blir icke mindre om man gör en jämförelse med Norge och Danmark. Här förekom praktiskt taget aldrig hemmavigsel, hemmadop, själaringning (utom i en liten del av Jylland), eller husförhör. När alltså tre eller fyra av Gustafssons fem kapitel i våra grannländer icke är aktuella kvarstår emellertid det faktum, att arbetarrörelsens motsättning mot kyrkan där varit minst lika stor som i Sverige. Måste man icke härav draga den slutsatsen, att de sociala avstånd i kyrkolivet, som Gustafsson konstaterat, är föga bärkraftiga, när det gäller att påvisa orsaker till den unga arbetarrörelsens motsättning till kyrkan?"

Jag borde avstå från att söka gendriva min recensent med det knapphändiga material jag själv är i besittning av för skiktningen inom norskt och danskt kyrkoliv vid slutet av 1800-talet, och detta av den anledningen, att först verkligt systematiska undersökningar kan ge svar på frågan om hur det förhöll sig i andra länder. Men det är alltför frestande att hänvisa, i all enkelhet, till en framställning som den av L. Koch, Gudstjenesten i den danske kirke efter reformationen (i Kirkehistoriske Samlinger, 5. Række, 1 Bind), där förutom

åtskilligt om "forskel efter stand og stilling" (uttrycket hos Koch, s. 694) vid begravning, bl. a. ringning² och likpredikan, även omtalas hemmadop och hemmavigsel. Koch menar, att hemmadopens tid i Danmark framför allt varit omkring 1700—1828 (Koch, s. 650 f.), och att de täta förbuden mot dem var "uden nytte". Hemmavigslar (Koch, s. 677) förekom ofta och ansågs "for finere, end når det holdtes i kirken". Tyvärr är Kochs kronologiska fixeringar ytterligt vaga, och hans material gäller i stort sett tiden före 1800-talet, men med tanke på rec:s oinskränkta "aldrig hemmavigsel, hemmadop etc.", är Kochs uppsats onekligen av visst intresse i detta sammanhang, och rec. kan ej undgå ta ställning till den.

För den tid, min egen undersökning sysslar med, föreligger emellertid ett avsnitt i professor P. G. Lindhardts arbete Vækkelser og kirkelige retninger i Danmark (Köpenhamn 1951), utkommet förra våren; LUB:s exemplar ankom till Lund 28 maj 1951. I detta avsnitt, Lindhardt, s. 190—193, behandlas i anslutning till frågan om arbetarklassen och kyrkan bl. a. bänkhyrorna, massbröllopen och kyrkogårdens skiktning. I Aarhus Stiftstidende 23/2 1951 skriver dessutom prof. Lindhardt, i en anmälan av min bok: "Men selv om vort materiale bliver spinklere, og selv om mange enkeltheder er anderledes her end i Sverige — vi har f. eks. aldrig haft husforhør — saa er det vistnok uden for alt tvivl, at præcis de samme sociale rangdelinger her gjort sig gældende (kurs. här), og jeg for min del vil ikke betænke mig paa at hævde, at det brud eller dog misforhold, som omkring 1870—80 opstod her i landet mellem kirken og arbejderklassen, bundede netop i sociale forskelle."

Återstår av i rec. anförda länder Norge. För Norges del vill jag endast anför professor E. Molland i Norsk Teologisk Tidsskrift 1950, s. 160, likaledes i en anmälan av min bok: "I det hele har forholdene artet sig noe annerledes hos oss enn i Sverige, dels fordi den kirkelige lovgivning og praksis på flere punkter har vært avvikende, dels fordi den sociale lagdeling vel har vært mindre frem-

² Observera särskilt Koch, s. 689: "For fornemme lig måtte der ringes en hel time, for gemene kun en halv."

treddende hos oss. *Men det kan ikke være tvivl om at den sosiale lagdeling har vært merkbar i norsk kirkeliv i det 19. årh.*" (kurs. här).

Det är att beklaga, att min recensent utan att ha redovisat någon litteratur i fråga om skiktningen i våra grannländers kyrkoliv vid denna tid, ännu mindre något källmaterial, fällt ett omdöme, som redan vid en mycket ytlig granskning framstår som felaktigt.

Det bör kanske till slut anmärkas, att min undersökning genomfördes med ett bestämt urval av variabler, ett urval som det mångfaldiga materialet, varav mycket ännu skulle kunna publiceras, själv utkristalliserade. Vilka variabler, som vid eventuella undersökningar av förhållandena i Norge och Danmark kan komma till användning, anser jag mig ej kunna avgöra.

Berndt Gustafsson

*

Med anledning av lic. Gustafssons genmäle å min rec. av hans arbete vill jag i korthet anföra följande. Orsaken till min granskning är uteslutande, att jag i mina undersökningar av nordisk begravningsssed alltsedan 1947 sysslat med problem och material som delvis sammanfaller med förf:s. Det förvånar mig därför, att mitt inlägg av tonen i genmålet att döma så illa upptagits av förf., trots att det endast velat komplettera och nyansera hans egna forskningsresultat (s. 98). Insinuationerna gentemot mina personliga känslor inför förf:s arbete avstår jag från att bemöta, då detta givetvis icke hör till den vetenskapliga kritik förf. efterlyser hos andra, men själv ej ger prov på i sitt genmäle. På doc. Edsmans kritik har jag givetvis heller ingen anledning att ingå i svaromål. Som ett förtydligande vill jag dock påpeka, att min rec. skrivits innan Edsmans förelåg i tryck, ehuru den ej kunnat införas i Rig förrän senare. Eftersom min granskning skulle införas som separat artikel, tog jag mig friheten att något gå utanför förf:s arbete i mitt påpekande av det osakliga utnyttjandet av hans avhandling, isynnerhet som förf. själv varken förebyggt eller senare ingripit gentemot dylika vantolkningar, vilka nu även spritts genom radio.

Förf:s beskyllning, att jag missuppfattat hans problematik är ej saklig. Han utgår nämligen ifrån mina ord på s. 99, vilka avser den "kommande doktorsavhandlingen", och för- anletts av de avslutande och summerande raderna i hans eget arbete, s. 220, som tydligt anger hur förf. i sin kommande avhandling vill insätta de i förstudien vunna resultaten. Vad som är problematiken i det nu föreliggande arbetet har jag däremot klart uttryckt på s. 90.

Min metod att med äldre material belysa skiktningen omkring 1880 karakteriserar förf. i punkt 2 som "fullkomligt ohistorisk". Därmed har förf. fällt en förkrossande och orättvis dom även över det första och största kapitlet i sin egen avhandling. Här har förf. nämligen genom ett mödosamt arbete letat fram material från 16- och 1700-talen och därmed belyst förhållandena omkring 1880. Förmodligen anser förf. dock icke detta vara "fullkomligt ohistorisk". Men när jag i ett par andra kapitel, där förf. underlåtit att lägga fram äldre material, genom ett par arkivfynd belyser 1880-talet med material, som mestadels är mindre än 50 år äldre än hans eget, blir min metod utdömd. Ett ytterligare exempel på sådan inkonsekvens erbjuder förf:s genmäle, där det passar honom utmärkt, att som bevis anföra L. Kochs uppgifter från "i stort sett tiden före 1800-talet". Genom denna växling i blicken bakåt blottar förf. sig själv och kan ge den kritiske läsaren ett intryck av att han haft en på förhand uppgjord mening om vad som lämpar sig att medtaga eller ej.

Min framställning å s. 97 har förf. även misstolkat. Här har jag ju just velat framlägga ett material i kompletterande syfte (jfr mina ord å s. 98, spalt 2). Min karta s. 97 är givetvis icke publicerad som något slags indicium mot förf. utan som en ytterligare underbyggnad av vad förf. själv säger å s. 194. Först genom att jämföra de båda kartorna kommer utvecklingen på 1800-talet enligt min mening riktigt tydligt fram. Men eftersom en sådan jämförelse visar hur snabbt läget kan ändras, anser jag det tvacksamt om man får bygga så pass mycket på kartbilden från 1880, som förf. gör (s. 196 ff.). — Min karta s. 95 avser att söka ge en säkrare grund för vad

ringningsavgifterna verkligen betydligt i Lunds stift, än vad som framgår av förf:s arbete. I sitt genmäle tycks förf. glädjande nog också vara av den mening att ringningsavgifterna ej haft så stor betydelse. I avhandlingen låter det annorlunda: "Sedan gammalt var ringningsavgifterna en av kyrkornas främsta inkomstposter" (s. 137). Längre fram ägnar han ringningsavgifterna hela två sidor (s. 164 f.) och återkommer å s. 179 f., samt anför dem i sin summering (s. 218 jämte not 7) som bevis för att samhällets ekonomiska skiktning bestämt skiktningen inom kyrkolivet. Att förf. åberopat avgifterna som belägg för variationen i skiktningen mellan skogsbygd och slättbygd har jag ej sagt, utan jag har påpekat att detta faktum att avgifterna, som jag visat, varit mindre vanliga i slättbygderna (9,7 % av socknarna i Malmöhus län) icke stöder ett av de resultat förf. i andra sammanhang kommit till, nämligen att skiktningen varit större på slättbygderna (s. 217 jämte sidohänvisningar i not 3).

I sin tredje punkt har Gustafsson upptagit mina mycket summariska yttranden om skiktningen i Danmark och Norge. När förf. efterlyser bindande bevis, kan jag icke bättre svara än med hans egna ord i början av avsnittet, "att först verkligt systematiska undersökningar kan ge svar på frågan om hur det förhöll sig i andra länder". Det är just därför jag varit så summarisk. Jag har icke förnekat, att andra variabler möjligen kan framletas, ehuru icke ens förf. i sitt genmäle kunnat ge exempel på sådana. Däremot har jag konstaterat, att de mycket viktiga variabler förf. använt på svenskt område i de flesta fall icke kan användas i Danmark och Norge. Om Kochs yttrande har tidigare talats, och beträffande Lindharts yttranden är dessa väl närmast föranledda av, och en återklang av, Gustafssons egna läror, då de ju i tryck uppenbarat sig året efter Gustafssons arbete utkom. Om man undantar städerna, där förhål-

landena även i sociologiskt avseende torde vara varandra tämligen lika på de olika sidorna om riksgränserna, är jag emellertid fortfarande övertygad om att det finns avsevärda sociologiska differenser emellan de olika nordiska länderna, vilka även varit av betydelse för kyrkolivet. Detta blir särskilt tydligt vid en jämförelse mellan Sverige och Norge, och bottnar i etniska förhållanden, framförallt i olika bebyggelse typer. Två terminers etnologiska studier i Norge har kommit mig att tydligt inse denna skillnad, och att den har betydelse även för det föreliggande problemet. Den norska bebyggelse typen har i vårt land närmast sin motsvarighet i Norrland, dvs. en spridd bebyggelse, med ofta länge kvarlevande storfamiljssystem med patriarkaliska förhållanden, i motsats till den mellan- och sydsvenska bybebyggelsen. När nu det norrländska kyrkolivet i så ringa grad kunnat uppvisa en social skiktning, är detta icke en tillfällighet, utan bottnar i en annan etnisk struktur, med åtföljande verkningar inom den sociologiska dimensionen. I det magra norrländska materialet i förf:s avhandling ligger enligt min mening även ett indirekt och kraftigt bevis för att den sociala skiktningen av också kyrkolivet på norsk landsbygd icke på långt när varit så differentierat som i södra Sverige, som är huvudområdet för Gustafssons undersökning. Det är nog även sannolikt att prof. Molland i sina utlåtanden mera framträder som "Oslogut" än som kännare av den etnisk-sociologiska strukturen av norsk landsbygd.

Icke utan viss tillfredsställelse konstaterar jag, att åtskilligt i min rec. av förf. lämnats obemött, samt att flera av mina synpunkter av förf. ansetts värda att behandlas i hans doktorsavhandling. Detta kan måhända tyda på, att en konfrontation mellan kyrkohistoriska, sociologiska och etnologiska frågeställningar kan vara ömsesidigt befruktande.

Nils-Arvid Bringéus.

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

RAGNAR BLOMQVIST: *Lunds historia. Medeltiden*. Gleerups förlag, Lund 1951. 375 s., ill. Häft. kr 35:—.

Ragnar Blomqvist härskar över en domän, som börjar sex meter under marken och sträcker sig sextio upp i luften. Hans ämbete har drygt halvsekellång tradition; så länge har nämligen kontinuerlig medeltidsarkeologisk forskning nu bedrivits av Kulturen i Lund. I flera skrifter och uppsatser har han bit för bit redovisat sitt arbete. Han har behandlat den ursprungliga terrängen med vattendrag och färdleder, skildrat byggnader, gator och brunnar, studerat enstaka grupper av lösfynd. Vid sidan om den arkeologiska karta över Lund, som han upprättat och successivt kompletterar, har han roat sig med att teckna en på en gång saklig och fantasiväckande perspektivvy över medeltidsstaden, sådan denna bredder ut sig innanför vallens sexkanting med sina tjugosju kyrkor och kloster mellan de glesa klungorna av bodar, gårdar, apalgårdar och vångar. Tryckt i en behaglig ton av indigo utgör denna vy omslaget kring hans nyutkomna sexton kapitel om Lunds medeltid.

Sitt eget nya material till denna bok har förf. grävt fram i terrängen eller knackat fram under murputsens, delvis också format ur ett mödosamt sammanställande av äldre grävnings- och rivningsrapporter. Man kunde tänkt sig, att han låtit det bilda utgångspunkten i sin skildring, som då främst blivit en stadsplane- och bebyggelseanalys. Hans syfte har emellertid varit att foga in de egna forskningarna i en vidare, även på dokumentstudier grundad kulturhistorisk översikt. Även detta är i själva verket högst befogat. Lunds medeltid är flitigt studerad av eminenta krafter, men det är ärkebiskoparna och domkyrkan, som tilldragit sig huvudparten av intresset, medan en översikt av *stadens* historia hittills saknats. Och även för Blomqvists egen fortsatta forskning har ett uppordnande av det

rika dokumentmaterialet varit en nödvändighet — åtskilliga av de viktigaste iakttagelserna i hans bok ha sprungit fram just ur kombinationen mellan de dokumentariska och de arkeologiska vittnesbörden. Vad man just nu önskade honom vore, att en ren historiker ville nappa på det elegant presenterade stoffet och begagna det bekväma tillfället att i en recension tolka de besvärligare arkivnotiserna också från *sina* förutsättningar.

Ett stycke från en hednisk tings- och marknadsplats anlade Knut den store vid 1000-talets början en myntort, som under loppet av ett sekel förvandlades till en ärkebiskopsstad — så kan förf:s syn på stadens uppkomst, sådan den framträder i bokens två första kapitel, sammanfattas. Han utgår här från tidigare forskare; hans eget viktiga bidrag, framhävandet av Tre högars marknad, förelåg redan i "Tusentalets Lund". På några punkter är han emellertid nu på glid. Med Jöran Sahlgren har han tidigare räknat med, att staden skulle fått namn efter en offerlund, och att denna också skulle ha medverkat till samhällets uppkomst. Nu för han med skärpa fram den bekanta notisen: "Skåne, vars huvudort är staden Lundona, vilken Englands besegrare Knut befallde att vara lik det brittanska Londonae." Efter att ha studerat hans synpunkter frågar man, om inte detta är ett av de problem, som vore värda en ny specialprövning, i detta fall av en språkman. Kunde det bestämt visas, att Lund kom av London, vore det slutgiltiga beviset för att staden var en anlagd kunglig myntort funnet.

Efter denna upptakt följer den breda skildringen av den egentliga medeltidsstaden, med vikten ungefär lika fördelad mellan de glansfulla första århundradena och de mindre glansfulla men inte mindre intressanta senare. Det är här förf. ger sin grundliga redogörelse för de åtta klostren och nitton sockenkyrkorna, om vilka man tidigare i flera fall haft

synnerligen vaga begrepp; en hel stenstad i staden, huvudsakligen romansk och numera till större delen försvunnen, träder fram i denna skildring. Ett annat problem, som förf. ägnar stort intresse, gäller Kungsgårdens läge och betydelse. Som han påpekar låg under medeltidens senare del en Myntaregård vid Grönekatan i stadens sydvästra del. Men vid 1300-talets slut omtalas i domkapitlets äldre gåvobok en själamässa, som skulle hållas "så länge domkyrkan har i sin ägo tomten till den forna kungsgården på västra sidan av kyrkogården, såsom den nu har den enligt förläning av fru Margareta, Norges högtberömda drottning". Blomqvist sammanställer denna notis med ett par stampfynd vid Stora Kyrkogatan och en senare uppgift om en "tegelgård" strax väster om domkyrkan och tänker sig ärkebiskopsgården och kungsgården som två ursprungligen kanske jämbördiga anläggningar på var sin sida om Stora Kyrkogatan. Förf. har rätt i, att man med tanke på myntningens omfattning och åtskilliga danska konungars förkärlek för Lund som vistelseort måste förutsätta en betydande kunglig anläggning, men det är märkligt, att spåren av den såväl i dokumenten som i terrängen äro så fåtaliga, och med full visshet kan dess plats icke anses bestämd. Bättre underrättade äro vi då i allt som rör domkyrkan och ärkebiskoparna. Blomqvist ger en förhållandevis bred refererande skildring av ärkebiskopsdömet utveckling men undviker förnuftigt nog att fördjupa sig i domkyrkans speciella byggnadshistoria. Däremot ger han en fyllig och klarläggande orientering rörande området *kring* domkyrkan, där gamla och nya domskolan, kapitelhuset, bibliotekshuset, ärkebiskopsborgen och en rad andra byggnader bildat *sin* tegelensemble, skyddad av ett fyrkantigt torn i söder och ett annat vid dekanresidenset i nordväst.

Ännu angelägnare är emellertid förf. att dra fram det borgerliga Lund ur glömskan. Köpmännens och hantverkarnas ställning, deras förhållande till krona och kyrka, deras självstyre, deras gillen, deras yrkesutövning och deras bostadsförhållanden behandlas. Man finner i de sex kapitler, som handlar härom, mycket av både speciellt och allmänt intresse, bl. a. en genomgång av så gott som

alla i medeltida handlingar omnämnda borgare, fördelade i yrkesgrupper. Det avslutande kapitlet om gårdar och gator förefaller måhända den, som sysslat just med dylika ting, en aning summariskt, särskilt med tanke på de resultat Blomqvist tidigare med sådan energi pressat fram ur sina undersökningar av enskilda lundahus. Att högloftstugan, sammansatt av en ryggåsstuga och en eller flera bodar, skulle ha nått oss från England och detta redan under vikingatiden, får väl ännu anses obevisat; intet exempel från Lund bestyrker det i varje fall. Senare, under äldre medeltid, synes emellertid köpmansgården med ett större, gärna grundmurat packhus vid huvudgatan och ett enklare bostadshus inne på tomten ha blivit den allmänna formen. Men inte ens detta kan anses så tvärsäkert, att inte de nu omnämnda nya exemplen äro synnerligen välkomna som ytterligare bevis. Särskilt tänker jag på Berndt Pedersons gård från 1400 vid Bredgatan med sitt vältäckta stenhus, som tydligen var packhus, och sin stuga, som endast var av ektimmer, samt Nils Fyns gård från 1472 med sitt stenhus vid Stora Kyrkogatan och sitt goda köpstadshus (varmed vid denna tid menas ett korsvirkeshus med tegelfyllningar och tegeltak) längst inne på gården.

"Det ligger nära till hands att tänka sig orten under dess första tid såsom en stapel- och marknadsplats för sjöövervaror, belägen på betryggande avstånd från havet och dess pirater. Sjööverriet har, långt ifrån att hämma stadens uppblomstring, varit en av förutsättningarna för densamma. Lund måste tänkas som ett barn av sin tid." Man minns dessa rader ännu när man kommer till teckningen av den lyckligen återfunna medeltida spöpålen med bakomstående grymme skarp-rättare — de för in en fläkt av frisk heden-dom i denna stadsskildring, där annars borgerlig id och ärkebiskoplig solennitet intar så stort utrymme. Förf. låter över huvud inte binda sig av de stora auktoriteter, som sysslat med Lunds historia, och av den uppfattning, som redan härskar, utan försöker fördomsfritt se sitt ämne ur nya, stimulerande aspekter. Boken om Lunds medeltid är ett levande populärarbete av högsta klass, men förf. presenterar samtidigt egna nya resultat och stäl-

ler problem, som man är viss att han skall fortsätta att penetrera under sitt viktiga arbete i grävningsschakt och vid skrivbord.

Nils Gösta Sandblad.

POUL MEYER: *Danske bylag. En fremstilling af det danske landsbystyre paa baggrund af retshistoriske studier over jordfællesskabets hovedproblemer.* Köpenhamn 1949. 474 s. Häft. d. kr 24: 50.

Den danske rättshistorikern Poul Meyer har i sin doktorsavhandling tagit upp till studium det danska-skånska byalagets historia, organisation och rättsliga ställning. En viss tyngd är i framställningen lagd på 1600-talet. Utgångspunkten är byordningarna, "vider og vedtægter", och målet har varit att söka verkligheten bakom paragraferna, att klarlägga de ägoförhållanden och det arbetsliv (gilleslivet saknas!), som förde byalagets medlemmar i samarbete eller i friktion med varandra och med angränsande byalag. Men denna ur etnologisk synpunkt enda möjliga forskningsmetod har dock Meyer vidgat vida utöver vad uppgiften skulle krävt och vad som varit en naturlig begränsning. Avhandlingens behandlar nämligen också de olika formerna av jordfördelning (bolskifte, solskifte etc.), deras uppkomst och utveckling. Förf. menar sig här visa, att problemet icke är så enkelt som man trott, ett föga överraskande konstaterande med tanke på all den diskussion, som redan förts, och av vilken förf. ej nämner sådana inlägg som t. ex. E. Jutikkalas viktiga uppsats 1946 i *Rig* eller den kritik, som framkommit gentemot G. Lindgrens teori om det västgötska tegskiftet och trevångsbruket. Det skall dock erkännas, att förf. ger sig på problemen med ett frejdigt mod och en självständig syn, som äro stimulerande men också måste komma att väcka kritik (jämför Axel Steensbergs översikt av ny dansk agrarhistorisk forskning i *Laos*, årg. 1). Starkt tilltalande är i sig själv Meyers tanke, att bolindelningen uppstått som en ursprunglig jordfördelning, ett hushålls jordinnehav, där den ungefärliga överensstämmelsen i storlek ej tillkommit av skattetekniska skäl utan svarar mot behovens likformighet under en tid, då handeln med jordbruksprodukter var av föga betydelse. Meyer uppfattar

alltså icke bolet som resultat av något skifte utan som områden av byns mark, vilka uppodlats av bolets medlemmar och senare delats mellan dessa. Åkerfallens tegar svara enligt Meyer ofta mot ursprungliga uppodlingsområden. Av särskilt intresse är här hans analys av bykartan 1709 från Brödarps by i sydvästra Skåne (s. 273 ff.). Att vångarnas gränser här genomskära tidigare sammanhängande åkerfall visa, att de senare och deras benämningar äro äldre än trevångsbrukets genomförande. Lika naturvuxna te sig emellertid inte de stora byarnas bolskiften och man förstår, att förf. — men med orätt — vill jäva (s. 262) Dahls uppgift, att Hagestads by i sydöstra Skåne med 20 bol skulle visa ett ursprungligt bolskifte.

Avhandlingens tyngdpunkt ligger självfallet i undersökningen av byastämman och dess rättsliga funktioner. I Sverige ha socknarna redan på landskapslagarnas tid övertagit den roll att vara det lokala självstyrets organ, som byarna inom det danskt-skånska området bibehöll ända in på 1800-talet. Den danska traditionen levde vidare i Skåne trots statsbytet och här har bevarats ett rikare material av byordningar än i moderlandet. Den ojämna fördelningen mellan de båda skånska länen vill Meyer förklara med att stadfästelsen i Malmöhus län skett på landskansliet men i Kristianstads län vid häradsrätten (varigenom byordningarna bevarats i tingshandlingarna). Men förf. har (s. 71) ej märkt, att här också finnes en motsättning mellan slätt- och skogsbygd, vilket delvis kan stödja hans alternativa förklaring, att slättens komplicerade vångalags-system skulle ha försvårat fastställandet av regler för den enskilda byn. Ytterligare en annan åsikt har framlagts av Sigurd Erixon, som menar, att de äldre byordningarnas talrikhet i norra Skåne kan ha sammanhang med det svenska pacifiseringsarbetet efter erövringen (Festskrift till H. P. Hansen, Köpenhamn 1949). Från Malmöhus län känner Meyer från tiden före 1742 endast byordningen från Bläntarp och har förbisett en äldre av Albert Eskeröd i Svenska kulturbilder, ny följd, publicerad byordning från Veberöd, nedskreven 1689. Att byordningar dock mångenstädes saknades i Lunds stift framgår av att vid prästmötet i Lund 1748 uppmanades prästerskapet i hela stiftet att arbeta för att sådana kommo till

stånd på "the stellen, hvarest inga tillförne äro".¹ Meier har (s. 74) trott, att uppmaningen enbart gällde Torna härad.

Det av Sigurd Erixon och Sven Ljung bedrivna förarbetet för utgivande av våra byordningar kommer kanske att ge besked om i vilken utsträckning äldre byordningar verkligen funnits på den skånska slättbygden. Ett fortsatt forskningsprogram blir sedan att genom detaljerade jämförelser mellan de danska och de yngre skånska byordningarna samt 1742 års mönsterbyordning söka rekonstruera fram de äldre skriftliga eller muntliga rättsregler, som existerat för slättbygdens byar.

Meyer framhåller med rätta, att byordningarna delvis ge en idealbild av byalaget och dess verksamhet. Verkligheten speglas i de rättsfall, som drogos inför domstol. Synnerligen värdefull i avhandlingen är konfrontationen med rättegångsprotokollen, även om dessa innehålla ett mycket sporadiskt material i enlighet med byalagets princip att själv så långt möjligt lösa sina egna tvistigheter. Systematiskt har förf. genomgått domböckerna från Oxie härad. En ingående undersökning ägnar avhandlingen åt bystämmans behörighet i förhållande till de enskilda medlemmarna, grannbyarna och gällande lag. Ett avslutande kapitel behandlar slutligen procedurordningen vid bystämman och dess funktion som verkställande myndighet.

Det har kanske varit mindre opportunt att framlägga en undersökning av detta vittfamnande slag såsom doktorsavhandling, den kan verka misstänkt lättläst och ytligt allvetande. En sådan uppfattning är felaktig. Det uppbyggande detaljstudiet blir lätt för ängsligt och för närsynt och behöver kompletteras med ansträngningar till helhetssyn. Man vill gärna instämma i förf:s egen apologi för sitt framställningssätt: en sådan sammanfattande undersökning behövs både till ledning för lokalforsk-

ningen och som sammanfattning av vad som redan gjorts på många spridda håll. Det är mycket i Meyers avhandling, som kan kompletteras och kommenteras, men det skall inte heller förtigas, att dess mångsidighet är imponerande och att den är den första systematiska sammanställning, som framlagts om nordiskt byväsen. Meyers bok är av stort intresse även för svenska läsare. *Sigfrid Svensson.*

HARALD ÅKERLUND: *Fartygsfynden i den forna hamnen i Kalmar*. Sjöhist. samfundet i distr. Stockholm 1951. 157 s., ill. Häft. kr. 40:—.

Under åren 1932—34 företogs såsom statskommunalt nödhjälpsarbete en märklig utgrävning vid Kalmar. Såväl den igenfyllda vallgraven vid slottet som den starkt uppslammade Slottsfjärden, fordom stadens hamn, evakuerades sedan inloppen till fjärden korkats igen och vattnet utpumpats. För ledningen av de kulturhistoriska undersökningar, som därvid utfördes och som var en förutsättning för att en utgrävning av denna minnesrika plats kunde tillåtas, svarade nuvarande riksantikvarien, professor Martin Olsson. Han biträdades därvid av bl. a. Harald Åkerlund, numera knuten till Statens sjöhistoriska museum såsom modellkonstruktör.

Slottsfjärden eller Kettilen, såsom hamnen fordom kallades, visade sig vara en sannskyldig skeppskyrkogård och en gömma för mycket talrika lösa kulturföremål. Upptill ett tjugotal vrak efter skepp och båtar samt åtskilliga mindre rester av dylika, nedsjunkna i det ända till 4,5 m mäktiga gyttjelagret, frilades, fotograferades, inrutades, märktes, undersöktes och lades upp i slottet. Några vrak var väl bibehållna, andra åter illa åtgångna men likväl av intresse.

Beträffande fartygsfynden har Åkerlund nu framlagt resultatet av undersökningarna i en omfångsrik och med talrika och förnämliga illustrationer försedd publikation. Redogörelsen inledes med förord av riksantikvarie Martin Olsson och intressanta data ur den gamla kalmarhamnens historia och topografi samt avslutas med en orientering om medeltida skeppsbyggeri och en sammanfattning på engelska.

Det är ett ur många synpunkter märkligt

¹ Lunds domkapitels arkiv, Synodalprot. 27—29 juli 1748. För uppgiften har jag att tacka fil. kand. N.-A. Bringéus. — I sitt arbete Kyrkans tjänare i Örkelljunga pastorat, Lund 1950, har Bringéus ytterligare exemplifierat (s. 116), hur den av Meyer från Kristianstads län omtalade kungörelsen 1778 fått ett rikt resultat i till häradsrätterna insända byordningar; jämför även Meyers egen förteckning från Landsarkivet i Lund.

arbete som här framlagts. Först givetvis med hänsyn till de högst ovanliga förutsättningarna för arbetet. Om man undantar Mussolinis friläggande av kejsar Neros flytande palats i Lago di Nemi — ett gigantiskt företag vars ovärderliga resultat till största delen spolierades av tyskarna i andra världskrigets elfte timme — har det väl tillförne aldrig hänt att en samling skepp på en gång hämtats upp ur sina gravar utan att gå ett än sorgligare öde till mötes. Författaren beskriver och analyserar uttömmande i ett sammanhang vart och ett av de talrika fynden samt daterar och rekonstruerar dem när detta varit möjligt; allt med stöd av egna iakttagelser och djuplodande studier i ämnet.

Fyndens ålder växlar inom en tidrymd av omkring 400 år räknat från mitten av 1200-talet. Åtminstone med ett undantag rör det sig om farkoster byggda för kommersiella ändamål, men som vi vet var grundskillnaden mellan örlogs- och handelsfartyg under medeltiden inte stor. Den låg mest i utrustningen. Först mot slutet av medeltiden kan vi skönja en tendens till skarpare gränser, betingad bl. a. av artilleriets utveckling, som snart nog resulterade i gjutna pjäser av imponerande storlek. Dessa krävde specialbyggda, enkannerligen kravellbyggda skepp med kraftigt byggda skeppssidor, vari portar kunde upphuggas. Det är sålunda naturligt att de till medeltiden daterade fynden — de utgör flertalet — byggts på klink.

Vad däremot angår dem som daterats till slutet av 1500-talet eller tiden därefter är det vid hastigt påseende förvånande att blott ett enda befunnits vara byggt på kravell. Vi vet inte när kravellmetoden först infördes i vårt land men att kravellbyggda fartyg tidigt funnits här är visst. Ett belägg härpå utgör den i författarens arbete återgivna ej längre bevarade skeppsbilden från högaltaret i Uppsala domkyrka. Dessa "kraveler" kan ha importerats, liksom Gustav Vasas från Lybeck inköpta stomme till en ny örlogsflotta, men de kan också ha byggts i Sverige med hjälp av utländska mästare, vilkas namn vi inte känner. Den av författaren relaterade handeln mellan biskop Brask som säljare och Sten Sture som köpare av ett nytt skepp på nära 100 läster, byggt i Kalmar, tyder härpå.

I varje fall rörde sig Gustav Vasas eget byggnadsprogram utan tvivel mest om kravellbyggda fartyg, små såväl som stora. Vi har ett ganska säkert bevis i byggnadsräkenskaper från Stockholms skeppsgård, bevarade från 1541. Namn som "Åboklinkan" och "Lödöseklinkan" antyder också att klinkbyggda fartyg utom "skutor" nu var ovanliga från örlogsflottans horisont. Tydligt var förhållandet ett annat från handelsflottans. Där var man sedan urminnes tider van att bygga på klink, en metod som dessutom ej krävde omfattande tekniska anordningar med mallvindar m. m. utan var mera fotad på ögonmätt och skicklighet i att hantera bilan.

Anmärkningsvärt är vidare att, såvitt framgår av fynden, ej något av fartygen varit riggat med mer än en mast, trots att ett och annat i storlek närmast sig ett skepp. En mast var nog regel intill senare hälften av 1400-talet jämväl för skeppen men heller inte längre. Under 1500-talet synes det blott varit skutor och båtar som riggats på det viset, medan både stora och små "skepp" riggades med 2—3 master. Av dessa stod dock blott en på kölsvinet; de båda andra hade en så förlig respektive akterlig placering att de ej nådde detta utan vilade på högre upp anbringade stöd. Detta jämte den omständigheten att fynden är sämst bevarade i stävarna förklarar, att författaren ej funnit bestämda antydningar om flera master och följaktligen vid sina rekonstruktionsförsök ej heller räknat därmed utom i fråga om fynd XII.

Som var att vänta är ingenting av fartygens överbyggnader bevarat. Att åtminstone de största varit försedda härmed får anses troligt. Väl har det sagts att man på vikingaskeppen, som kunde, låt vara under gynnsamma väderleksförhållanden, taga sig över Nordsjön och t. o. m. större hav än så, fick nöja sig med torrskaffning och att sova under tält. Det sistnämnda fick också menige man på svenska galärer hålla till godo med så sent som i början av 1800-talet. Men detta bevisar ej att man på fartyg, som mer än halva året befor större vatten, ens under vikingatiden levde så primitivt. Den ursprungliga formen för en mera skyddad boning har troligen varit en akterut uppförd *häck*, som bekläddes och isolerades

med vävnader. De gamla benämningarna häckbalk och hackbord erinrar om den tiden.

Ej heller upplyser oss fynden om huru man skyddade ömtålig last för regn och inbrytande sjö. Ett och annat av de undersökta vraken måste dock antagas ha varit utrustat med fast däck.

Att vraken under tidernas lopp plundrats på allt som var åtkomligt är tydligt. Icke något roder är bevarat. Det är skada, ty man vet ju rätt litet om stävrodrets utveckling från äldre tider.

Författaren ägnar det största intresset åt det väl bevarade fynd I. Låget antyder att farkostens användning varit förbunden med slottet. Den har inte varit stor; längden över stäv ej fullt 11 m, största bredden, karakteristiskt nog förlagd till något akter om midskepps, 4,55 m, djupet inomboards 2 m. Hela typen påminner om en *kogge*, fastän en mycket liten sådan. Båten, helt av ek, företer intressanta drag vilka klart pekar på hög ålder. Författarens argumentering utmynnar i tiden omkring 1250.

De med bila arbetade borden har på vanligt sätt sammanfogats med fyrkantiga spikar, nitade på insidan över klinkor. Till spanten är de fästade med träanklar, på utsidan försedda med något försänkta kullriga huvud och på insidan kilade; allt drag som återkommer på flera av de äldre fynden. — Spantringarna sitta ganska tätt. Trots detta och sin ganska ringa storlek är båten försedd med 9 tvärbalkar, fördelade på 3 vertikala lag. De 6 övre sticka med sina ändar ut genom bordläggningen. Långskeppsförbindningen utgöres av, förutom kölsvinet, 10 rätt tunna plankor. De motsvara tydligen vad man i skeppgårdsräkenskaperna kallar remmar, en benämning som går tillbaka på de sydda båtarnas tid.

Ehuru någon ässing ej återfinnes på författarens rekonstruktion i modell i Statens sjöhistoriska museum, är det troligt att en sådan funnits. En så pass liten farkost kan ej gärna tänkas ha varit helt beroende av seglet.

Bortsett från en plattform i vardera stäven har båten varit odäckad. — En intressant detalj är vindspelet, placerat på förkant av aktra plattformen rätt över ett balklag. Författaren förbinder spelets ändamål med hissandet och firandet av seglet och dess rå. Man kanske

kan tillägga lastning och lossning och varför inte notdragning. Det må i detta sammanhang nämnas att Gustav Vasa, för vilken intet mänskligt var främmande, år 1546 lät bygga sig en "kugge till den stora noten", vilken inreddes med både kajuta och kistor.

Av intresse är förekomsten, här som i fråga om vissa andra fynd, av sjögräs eller mossor som tätningsmedel, tillika med nöthår och vadmal.

Fynd III, en liten roddbåt, var så väl bevarat att det kunnat hopsättas på nytt och uppställas på Kalmar slotts borggård. Den lilla nätta farkosten saknar köl i vanlig bemärkelse. Denna ersättes av en bred, på översidan något konkav kölplanka, vilken jämte de trenne bordgångarna bildar båtens skal. På undersidan av kölplankan är fastnaglad en klen stråkköl av fur, materialet i övrigt av ek. — Borden har sammanfogats med spikar, vilka på insidan nitats genom att spetsarna krökts och hamrats in i borden, en metod som återkommer i ett par andra fynd.

Fynd V har drag både från medeltiden och tiden därefter. Att författaren daterar det till medeltidens slut synes sålunda vara i sin ordning. Vrakets låg med förstäven under muren till slottets norra vall, vars pålar drivits ner genom skrovet. Det till byggnadssätt och material rätt enkla fartyget var på ena sidan så väl bevarat att författaren kunnat rekonstruera det i modell, uppställt i sjöhistoriska museet.

Till de medeltida dragen hör bl. a. utstickande tvärbalkar samt en likaledes utstickande balk, som urholkats till en ränna för pumpvattnet. Motsvarighet till denna konstruktion har författaren kunnat påvisa i medeltida skeppsbilder. — I övrigt är att framhålla den unika bottenkonstruktionen med dubbel köl och dubbla sandbord. Av intresse är också upptäckten av ett 0-kryss på översidan av kölens just midskepps.

Fynd XII, det enda kravellbyggda skeppet, identifierar författaren med bojorten eller rättare sagt speljakten Kråkan, som enligt amiralitetets handlingar var stationerad i Kalmar år 1650 såsom tulljakt och omtalas såsom nedsjunken därstädes 1651. Tyvärr är endast bottenpartiet bevarat. Detta har dubbel bordläggning; om ursprunglig eller ej synes oviss. Skeppet har varit mycket skarpt i stävarna, en

nödvändig kompensation för den mycket flacka botten. Man "styrde på akterskarpet" brukar man säga. — Vi möter här första gången ett fartyg, där bottenstockar och upplängor ej las-kats ihop utan förskjuter varandra, en konstruktion som tydligen följde med kravell-metoden.

I fynd XIII tror sig författaren ha funnit resterna av en lodja och beträffande fynd XIV antydes möjligheten av att det varit en struts, båda örlogsfartyg. Då endast bottenarna beva-rats finns ju utrymme också för andra hypo-teser. De trenne sist nämnda vraken låg på samma plats, nämligen vid en stenbrygga på fjärden, där de alla tre tydligen förtöjts för att invänta sottedöden.

Av övriga vrakfynd må nämnas dels fynd XXIII, ett stycke av en urholkad båtköl som författaren är benägen hänföra till vikinga-tiden, och dels fynd XXIV och XXV, båda stävstycken med s. k. avtrappningar som också pekar på mycket hög ålder.

Flera av de lösa fynden är särdeles intres-santa ur såväl nautisk som kulturhistorisk syn-punkt, t. ex. ett synnerligen vackert årläge eller hå, gjort av ek med inristning av en stiliserad djurfigur.

Att det i ett arbete som detta finns ett och annat som kan diskuteras är självklart; mot-satsen skulle vara förvånande. Det bestående intrycket är att författaren skilt sig från sin uppgift på ett särdeles förtjänstfullt sätt. Ar-betet röjer hos sin författare en forskarbega-vning som inger loften för framtiden.

Vi har ock anledning att vara tacksamma mot dem, främst givetvis riksantikvarien Mar-tin Olsson, som genom sina insatser för be-fordrandet av undersökningarna berikat vår alltjämt bristfälliga kunskap om skepp och sjö-fart under forna tider.

Carl Ekman.

HANS FUSSING: *Stiernholm Len 1603—1661. Studier i krongodsets förvaltning*. Det Kongelige danske videnskabernes selskab, historisk-filolo-giske skrifter, bind III, nr 1. Køben-havn 1951. 312 s.

När forskaren vill tränga in i de sociala, ekonomiska och finansiella förhållandena nå-gra århundraden tillbaka, är han främst hän-

visad till de arkivaliska vittnesbörd, som sta-ternas fiskaliska, administrativa och rättsvår-dande verksamhet lämnat i arv. Det är inte på något sätt fråga om lättillgängligt eller lättolkat material. Det allra mesta ligger fort-farande obearbetat, även om intresset för att söka finna verklighet bakom de kamerala data ökat starkt under de sista årtiondena.

Ett beaktansvärt bidrag till kannedomen om äldre nordiska förvaltningsförhållanden och levnadsvillkor grundat på länsräkenska-per, utgör Fussings nyligen utkomna grund-liga utredning av förvaltningen av Stiern-holms län i Jylland under 1600-talets förra hälft. Undersökningen är av intresse också för oss svenskar, eftersom förhållandena ge-staltade sig på samma sätt i många avseenden men ingalunda i alla. En ordentlig jämförelse är för närvarande ej möjlig att göra, då vi sakna en liknande undersökning för Sveriges vidkommande. Det skulle vara av betydande intresse, om någon ville åtaga sig detta dryga arbete, som måste begränsas lika snävt som Fussings. Han har nämligen valt ett enda litet län, Stiernholms län vid staden Horsens på Jylland, som får representera Danmark i dess helhet. Hela landet skulle forskaren av fy-siska skäl aldrig kunna bli färdig med. Fråga är om man har rätt att utläsa något allmän-giltigt ur ett så begränsat material. Fussing har naturligtvis detta fullt klart för sig och hoppas på att andra skola ägna sig å jäm-förande studier i andra delar av Danmark. Tillsvidare får man vara nöjd med de upp-lysningar undersökningen av Stiernholms län ger.

Det danska materialet är såtillvida mindre givande än det svenska från samma tid, som uppgifter om skörd och boskapsstock nästan alldeles saknas. Tionden var fast och någon verklig motsvarighet till våra boskapslängder finns ej. Det är alltså omöjligt att åstad-komma en ekonomisk-geografisk skildring av länet av det slag, som flera gånger gjorts här i landet. Man kan ej ens få något begrepp om vilket sädesslag, som betydde mest. När man läser om de mångahanda skatter och avgifter, som utgingo, saknar man intensivt upplys-ningar om hur de skattebetalande bönderna, borgarna och tjänstemännen egentligen hade det. Det allmänna intrycket blir, att de ej

haft det så dåligt och ej tryckts alltför hårt av skatter och pålagor, bortsett från de gånger, då krigets härjningar hemsökt landsändan. Visserligen ökade skattetrycket under första hälften av 1600-talet, men med den kännedom man har av svenska förhållanden vid samma tid får man det intrycket, att den svenske bonden nog hade det värre. Detta är i själva verket rimligt, om man tänker på vilken väldig börda "Hans Majestäts utländska krig" voro för den svenska allmogen. Men mycken forskning både i svenskt och danskt material tarvas, innan denna hypotes kan bevisas.

Avhandlingens viktigaste resultat är den rikt detaljerade och väl dokumenterade bild som ges av "lensmandens", landshövdingens verksamhet.

Hans uppgifter voro mångahanda, främst var han naturligtvis kronans godsadministrator, men därjämte ledde han den lokala administrationen, skötte domstolsväsendet och publikanens vanskliga och motbjudande uppgifter. Intressant är Fussings iakttagelse, att regeringen i Köpenhamn nog försökte få allt större inflytande över kronans representant i den avlägsna landsorten, men att detta hade föga framgång. De centrala organen orkade helt enkelt inte sträcka sina egna tentakler så långt.

Vidare skulle han ställa sex ryttare till konungens förfogande i krig samt sörja för konungens värdiga mottagande, när han hedrade länet med ett besök, som nog knappast

var välkommet, eftersom det var en mycket dyrbar historia. Lensmanden kunde också utnyttjas till uppgifter utom länet. Han kunde t. ex. användas som sändebud till utlandet eller till hovtjänst, och det fick han ingen särskild lön för.

Länens fasta inkomster voro kronans förnämsta. Administrationen av Stiernholms län var dyrbar och slukade nära hälften av inkomsterna. Viktigast var lensmandens lön, genanten, som var den ojämförligt största posten på utgiftssidan. Påfallande är, hur regeringen försökte spara på allt sätt, exempelvis genom att reparera och bygga så billigt som möjligt, vilket naturligtvis blev särdeles dyrt. Man sökte också driva upp inkomsterna genom att ge bort länet på avgift, vilken sattes mycket högt. Detta synes ej ha lyckats väl, eftersom man fick återgå till det vanliga systemet med förvaltning och redovisning.

En lång rad notiser om det dagliga livet i den jylländska landsorten ha plockats fram ur räkenskaper och framför allt ur handlingar om rättskipningen. Brottsligheten tycks av dessa handlingar att döma ha haft samma karaktär som i Sverige med lägersmål och liknande som oftast beivrade förbrytelse.

Fussings lärda och lärerika bok är ej särskilt lättillgänglig, men den är ett grundläggande verk, som delvis har karaktär av materialinventering. En karta över länet på sextonhundratalet hade avsevärt höjt bokens värde.

Torsten Lagerstedt.

KORTA BOKNOTISER

SVEN RYDBERG: *Svenska studieresor till England under frihetstiden.* (Lychnos-Bibliotek. 12.) Gradualavhandling. Sammanfattning på engelska. Uppsala 1951. 461 s. Häft. 24: —, klotb. 30: —.

Denna vår disputerade i Uppsala för vinnande av filosofie doktorsgrad den då nyutnämnde arkivarien i Stora Kopparbergs Bergslags AB Sven Rydberg på en avhandling med titeln *Svenska studieresor till England under frihetstiden.* Som lärjunge till Johan Nordström och tidigare knuten till Svenska institutet för kulturellt utbyte med utlan-

det var det i sin ordning att hans vetenskapliga studier skulle leda till ett lärdomshistoriskt specimen och att hans intresse skulle knytas till våra äldre kulturförbindelser med utlandet.

Vår kännedom om svenskars resor till England i äldre tider och deras relaterade intryck därifrån har varit synnerligen bristfällig. Deras resebrev och journaler har i allmänhet hamnat otryckta i arkiven. Genom Rydbergs arbete har emellertid nu denna lakun i vårt vetande blivit fylld på ett effektivt sätt. Utöver avhandlingens rent vetenskapliga förtjänster, varom disputationsakten gav besked, har den fördelen framför många andra i strängt

akademisk dräkt att vara en högst fascinerande och lättillgänglig läsning.

Med särskild vikt lagd på Johan Henrik Lidéns engelska resa 1769 har författaren vidare skildrat de intryck och de lärdomar studier i England givit svenska nationalekonomer, bergsmän, matematiker, astronomer, läkare, naturhistorici, teologer, humanister m. fl. Någon detaljkritik av arbetet är ej möjlig här i boknotisens knappa form, men anmälaren kan likväl ej underlåta påpeka, att avhandlingens titel inger förväntningar, som i vissa fall ej uppfyllas. Han tänker därvid på det förhållandet, att konstnärers och konsthantverkarens studier i England ej alls beröres, så när som på att Michael Dahl och Elias Martin blott i förbigående nämnes.

ML

HOLGER RASMUSSEN: *Färöske kulturbilder omkring aarhundredskiftet*. Köpenhamn 1950. 43 s. text, 37 s. planscher 4:0.

Museumsinspektör Rasmussens knappa men sarkrika presentation av Färöarnas näringsliv och bostadsskick utgör en orientering till ett 70-tal fotografier huvudsakligen från 1890-talets slut, kompletterade med några bilder från förf:s egna resor. Färöarnas arbetsliv har varit starkt konservativt; i en utmärkt skildring i Rig 1931 säger Ragnar Jirlow, att öarna uppvisa den ursprungligaste kulturtypen på germanskt område. I den värderingen torde ingenting ha ändrats, men den nya tiden tränger dock även hit, jordbruket kräver arbetsbesparing och fisket övergår till att helt bli storsjöfiske. Rasmussens vackra planschverk, som kunnat utgivas genom intresse från ägarna till H. P. Hansens bogtryckeri, är väl också tillkommet som en propagandaskrift för fortsatta etnologiska undersökningar av ögruppens försvinnande kultur.

S. S.

PAUL GEIGER und ROBERT WILDHABER: *Volkskundliche Bibliographie 1942—1947*. Utgiven av CIAP. Basel 1950. XXVI + 482 s.

För kontinuitetens skull kan det vara skäl att presentera ovan anförda internationella bibliografi under sin tyska benämning. Sedan utgivningen övertagits av CIAP, dvs. Unescos underorganisation för folklivsforskning, har den dock också både fransk och engelsk titel, *Bibliographie internationale des arts et traditions populaires*, resp. *International folklore bibliography*. Bibliografiens föregående band har nyligen i Rig (1951 s. 71 ff.) varit före-

mål för en principiell granskning av Sigfrid Svensson, som svarat för de svenska litteraturuppgifterna i den föreliggande delen (medarbetarlistan har på den punkten genom ett missöde råkat bli ofullständig). Genom tidigare eftersläpning omfattar den svenska bibliografien åren 1939—46 och upptager en betydande del av volymen, som därigenom får ett alldeles speciellt svenskt intresse. En viss begränsning av urvalet i förhållande till föregående delar har vidtagits. I övrigt skall här endast framhållas, att bibliografien är en outhärlig handbok inom ämnet och att det bör vara en primär uppgift för de internationella organisationerna att se till att den kan fortsätta. De ekonomiska förutsättningarna härför synas dock vara så pass blygsamma, att försäljningen i de enskilda länderna utgör en viktig faktor för bibliografiens existens.

G. B.

KUSTAA VILKUNA: *Vuotuinen ajantieto*. Vanhoista merkkipäivistä sekä kansanomainesta talous- ja sääkalenterista enteinen. Helsingfors 1950. 364 s.

Prof. Vilkuna behandlar i sitt nya verk de gamla märkesdagarna i finska almanackan och den med dessa sammanhängande folkliga tradition, som kretsar kring årets äring och väderlek. Förf. följer i sin framställning kalenderåret från början till slut och avslutar boken med en kortare översikt över almanackans historia. Illustrationsmaterialet utgöres av medeltida helgonbilder från finska kyrkor. Framställningen baserar sig huvudsakligen på nyare material, som insamlats av Ordboksstiftelsen, och boken har åtminstone delvis tillkommit som en serie radioföredrag och tidningsunderstreckare kring årets märkesdagar. Vilkunas verk är populärt skrivet men har därför inte mindre vikt för vetenskapen, ty det innehåller en mängd nya tolkningar av olika traditionsfrågor och ger en fyllig överblick över finskt material. Särskilt kan omnämnas en ny förklaring av den finska "kekri" (I.II.). Också Karelens ortodoxa märkesdagar beröres. Angående bondepraktikan, som trycktes på finska 1773, konstaterar förf. att den endast mycket litet påverkat folklig tradition. Inte heller förbigås de olika årseldarnas utbredning. Mellan de i södra och mellersta Österbotten förekommande påskeldarna och motsvarande elder i västra Sverige kan Vilkuna dock ej konstatera något samband. Han härleder de finska påskeldarna från 1600-talets häxskräcktid i Österbotten.

Vilkunas verk utgör ett nyttigt och viktigt bidrag till de undersökningar som har bedrivits i Skandinavien kring årets märkesdagar. Hans nya bok har utkommit i ett trycktekniskt mycket värdat skick.

I. T.

SVENSK KULTURHISTORIA

i böcker utgivna av Nordiska museet

<i>Herrgårdar och boställen</i> av
MANNE HOFRÉN	32:50	<i>Die lappische Volksmusik</i> av KARL
TIRÉN	45:—
<i>Svenska herrgårdshem under 1700-
talet</i> av GÖSTA SELLING	35:—	<i>Die lappische Zaubertrommel,</i>
I—II, av ERNST MANKER	200:—
<i>Mälsåker — ett Tessinslott vid
Mälaren</i> av ERIK ANDRÉN	9:50	<i>The Skolt Lapp Community Suen-
jelsijd</i> av KARL NICKUL	35:—
<i>En bok om Tyresö</i> av A. LIND-
BLOM, S. WALLIN, S. KARLING,
B. BOËTHIUS m. fl.	20:—	<i>Skolseder från Skara</i> av ALLAN
NILSSON	5:—
<i>Julita klostets godspolitik</i> av PER
STENSLAND	5:—	<i>Årets äring</i> av ALBERT ESKERÖD..	15:—
<i>Broderier</i> av ANNA-MAJA NYLÉN	5:—	<i>Svenska skråsigill</i> av K. G. CE-
DERGREN och G. VON SCHOULTZ	10:—
<i>Norrländskt sågverksliv</i> av REIN-
HOLD OLSSON	10:—	<i>Urnakare i Sverige</i> av ELIS SIDEN-
BLADH	30:—
<i>Pataholm</i> av MANNE HOFRÉN ...	12:—	<i>Stjärnsundsuren</i> av STEN LUND-
WALL	12:—
<i>Skottsbergiska gården i Karlshamn</i>
av BENGT BENGTSSON	9:50	<i>Rokokomöbler</i> av MARSHALL LA-
GERQUIST	25:—
<i>Helgerum i Tjust</i> av MANNE HOF-
RÉN	14:—	<i>Gustaviansk stil i Nordiska museet</i>
av SIGURD WALLIN	3:75
<i>Flaskor och glas</i> av ELISA STEENBERG	9:—	<i>Herremansmöbler</i> av BRYNOLF
HELLNER	3:—
<i>Bygd och yttervärld</i> av SIGFRID
SVENSSON	8:—	<i>Allmogemöbler</i> av SIGFRID SVENS-
SON	3:—
<i>Dalmålningarna och deras för-
lagor</i> av SVANTE SVÄRDSTRÖM ..	18:—	<i>Kistor</i> av GÖSTA VON SCHOULTZ ..	4:—
<i>Järnsmidet i Vasatidens dekorativa
konst</i> av BRYNOLF HELLNER	20:—	<i>Svenska vävnadstekniker och
mönstertyper</i> av E. VON WAL-
TERSTORFF	18:—
<i>Slagan och andra tröskredskap</i> av
DAG TROTZIG	12:—	<i>Tygtryck i Sverige före 1700</i> av
INGEGERD HENSCHEN	12:—
<i>Sledges and Wheeled Vehicles</i> av
GÖSTA BERG	10:—	<i>Linnedamast</i> av E. VON WALTERS-
TORFF	1:—
<i>Rågöborna</i> av PER SÖDERBÄCK ..	12:—	<i>Folkdräkter</i> av ANNA-MAJA NY-
LÉN	12:—
<i>Svensk soldat, redigerad</i> av MATS
REHNBERG	7:—	<i>Nationella dräkten</i> av EVA BERG-
MAN	20:—
<i>Lapsk kultur vid Stora Luleälv
källsjöar</i> av ERNST MANKER	45:—	<i>Skånes folkdräkter</i> av SIGFRID
SVENSSON	12:—
<i>Modedräkter 1600—1900</i> av GUN-
NEL HAZELIUS-BERG	7:—	<i>Folkligt dräktskick i Vingåker och
Österåker</i> av A.-M. NYLÉN	16:—

Sten Lundwall
**STJÄRNSUNDS-
UREN**

"Man läser Lundwalls kulturhistoriska bilder med nöje, men minst lika intressant är den samvetsgranna och rikt illustrerade tekniska framställningen.

Expressen

"i stark sammanfattning en livfull bild av svenskt näringsliv under 1700-talets förra hälft."

Östgöta Correspondenten

"en systematisk skildring även då det gäller arbetsorganisationer, lärlingars och hantverkarens arbetsförhållanden..."

Gerda Boëthius i Svenska Dagbladet

Pris häftad 12: —

inb. 16: —

NORDISKA MUSEET

Hilding Celander
**STJÄRN-
GOSSARNA**

"i sanning en bok full av folklig bildgestaltning, fantasieggande, klarläggande och roande. Svenska kulturhistoriker och hembygdsforskare ha sällan fått en rikare och mera stimulerande gåva."

Gerda Boëthius i Svenska Dagbladet

Pris häftad 24: —

inb. 30: —

NORDISKA MUSEET

MIRANDA
i SVERIGE och NORGE 1787

"Den är en historisk delikatess, ett kulturdokument och ett stycke mänsklig lektyr."

Claes Krantz i G.H.T.

"ett avsnitt ur ett mer än vanligt rörligt och äventyrligt liv. Sitt särskilda intresse får den genom de intima inblickarna i svenska förhållanden och miljöer."

Olof Jägerskiöld i

Meddelanden för Riddarhuset

Pris häftad 20: —

inb. 26: —

NORDISKA MUSEET

Gösta von Schoultz
**DALSLANDS-
GÅRDAR**

"Det är många faktorer, som påverka utformningen av människors hus och hem, geografiska och ekonomiska, kulturella och estetiska och många andra — den moderna folklivsforskningen tar upp hela detta komplex och ger därmed en allt mera sann bild av svenskt liv. Gösta von Schoultz har med sin Dalslandsbok givit ett värdefullt och fint bidrag härtill.

*Manne Hofrén i
Svenska Dagbladet*

Pris häftad 15: —

inb. 20: —

NORDISKA MUSEET